УКРАЇНСЬКИЙ ЖУРНАЛ
1–2|2020

ПОЛУМ'Я КАРАБАХУ
КАРНАВАЛ КРЕАКЛІВ
МІСІЯ НЕЗДІЙСНЕННА?
ГРОШІ — НАШЕ ВСЕ
… БЕЗ ВЛАСНОГО «ГОЛОСУ»

9 771802 589009 01

Полум'я Карабаху **3**

Карнавал креаклів **11**

Борис Бабін: «Засоби ураження, які Росія має в Криму, охоплюють всю Центральну Європу» **17**

Місія нездійсненна? **23**

Гроші — наше все, або Як відомі банки співпрацюють з олігархами **27**

Партія влади без власного «голосу» **31**

Олігархат по-українськи **34**

Між корупцією та державною зрадою **40**

Ринок Шредінґера: культура прибуткова й неприбуткова **43**

Невідрефлексовано – 2020: чому українські фільми на кінофестивалях уникають теми олігархату? **45**

Музей Голодомору: державно-приватне партнерство **48**

Катя Тейлор: «Культура має заробляти й бути життєздатною» **53**

рецензії **58**

Шановні друзі!

Після кількамісячної перерви ми повертаємося до вас у дещо оновленому вигляді, але із колишнім бажанням бути платформою для дискусій та піднімати не завжди популярні, зате важливі теми.

Європа, і не лише вона, опинилася в дуже скрутних умовах, тому нам варто задуматися над тим, чи не є лише питанням часу, коли стара й багата частина нашого континенту не зможе або ж не схоче підтримувати, у тому числі фінансово, країни, які тридцять років тому заявили про бажання приєднатися до західних наднаціональних інституцій, побудованих на певних цінностях, але які останніми роками показують, що їм ці цінності зовсім не потрібні.

Центральна і Східна Європа тоне в олігархізації — як Чехія чи Україна, або ж в авторитарних режимах — як Угорщина й Польща. У цих країнах тривалий час спостерігається парад атак на основну складову демократії — ідею розподілу влади. Націонал-популістам, вигодованим західними дотаціями, не до вподоби незалежна судова система та незалежні медіа.

З тривогою спостерігаємо за останньою атакою на Конституційний суд України. На те, з якою легкістю українська влада може діяти антиконституційно, прикриваючись волею народу, який не здатен зрозуміти такі тонкі питання. Також непокоїть роль представників українських ЗМІ та недержавних організацій у цій деструктивній політиці.

У номері, який ви тримаєте в руках, ми намагаємося знову підняти тему олігархізації, тобто паразитування на державі. І відповісти на питання, як сьогодні шостий президент України і його уряд виконують свою обіцянку побороти цю проблему. Чому проблема українських олігархів турбує західних партнерів? Двері яких кабінетів вони відчиняють ногою і яким сферам не дають розвиватись? Про це й багато іншого зможете прочитати в нашому з вами журналі.

Редакція «Українського журналу»

Полум'я Карабаху

Володимир Копчак, керівник Південнокавказького філіалу Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння, Тбілісі
Фото: **Павел Пєньонжек** та архів

27 вересня 2020 року Азербайджан розпочав широкомасштабний (контр)наступ на всій лінії карабаського фронту. Запущено принципово нову фазу у вірменсько-азербайджанській війні за Карабах.

У цій статті не буде далеких історичних екскурсів. Не буде і про глибину протиріч між вірменами та азербайджанцями в контексті найстарішого й найбільш заплутаного на пострадянському просторі карабаського конфлікту. Таких матеріалів вдосталь (я не про агітпроп), щоби кожен, хто зараз стежить за карабаським фронтом, склав для себе власну думку. Не у форматі емоцій «хто за кого», а для спроб розібратися в історичних причинно-наслідкових зв'язках понад 30-річної війни за Карабах. І для того, щоби спробувати зрозуміти, чому Україна на офіційному рівні сьогодні «приречена» підтримувати Азербайджан. І водночас зрозуміти недоречність лобових паралелей між Карабахом, з одного боку, і Кримом із Донбасом — з іншого, чим грішить багато небайдужих людей, що звикли жити в режимі чорно-білого геополітичного кіно. Зазначу лише, що чим глибше будь-яка сторона протистояння нині й надалі занурюватиметься в історію, тим вона далі добиватиме й без того ефемерні шанси на реальне вирішення конфлікту.

Карабах поглинув Вірменію

Карабаська проблема в пострадянський період конкретно двічі була на межі вирішення. Нехай не остаточного, однак дійсно з шансами на примирення між сторонами за сприяння та реального посередництва з боку США. (Ви можете уявити собі, що колись представники Азербайджану, Вірменії і навіть невизнаної «НКР» на різних рівнях для обговорення карабаського питання збиралися в Стамбулі? А було й таке). Так-от, перша спроба в останній момент була зірвана розстрілом у вірменському парламенті в жовтні 1999 року. Тоді не лише була розстріляна вірменська політична еліта, а й де-факто зняті на майбутні десятиліття з порядку денного такі поняття, як зовнішня політика чи геополітика Вірменії. Тому під час другої спроби 2001 року в Кі-Уесті сподівань на консенсус насправді вже не було — повністю контрольований із Москви президент Вірменії, виходець із Карабаху та герой війни за Карабах Роберт Кочарян не збирався нічого підписувати в принципі. І справа не в тодішніх формулах чи форматах врегулювання. Саме з кінця жовтня 1999 року безкінечно жевріюча карабаська війна стала квінтесенцією південнокавказької регіональної політики Кремля, який досі тримає на карабаському гачку й Баку, і Єреван. Відтоді в логіці Москви долю і Вірменії, і Азербайджану почав вирішувати Карабах, а не навпаки. (Свого часу я не одразу зміг збагнути всю глибину тези одного із, що важливо, вірменських колег: «фактично, не Вірменія поглинула Карабах, а Карабах — Вірменію…»).

Упродовж 2000-х років міжнародна спільнота поступово, мовчазно й безкоштовно погодилася на одноосібний арбітраж і менеджмент Кремля карабаського конфлікту під дахом, як виявилося згодом, мертвонародженої Мінської Групи ОБСЄ. Можна скільки завгодно щиро обурюватися цинізмом Москви, яка продає озброєння обом сторонам протистояння, констатувати васальну залежність Єревана від Росії, коли в політичній чи економічній царинах Вірменію за 20 років руками «карабаського угруповання»

Кочаряна/Саргсяна фактично перетворено на російську губернію… Розмірковувати про те, що війна за Карабах стала фактором політичного виживання панівних режимів у Баку і Єревані, — однак усе це буде наслідками. Похідними від міжнародного комфорту, який забезпечувала кремлівська модерація карабаського конфлікту.

Натомість, якщо будь-яке жевріюче полум'я остаточно не загасити, воно час від часу спалахуватиме. Нинішній же спалах Карабаху показовий тим, що відбувається ледь не вперше на тлі порушення багаторічної монополії Кремля на менеджмент Карабаху.

«Війни ніхто не хотів. Війна була неминучою …» (с)

Отже, чому саме зараз? Насправді на кінець вересня 2020 року «унікально» збіглася в просторі й часі низка дуже показових чинників.

В Азербайджані доктринально закріплено деокупацію власних територій, у тому числі у воєнний спосіб. Баку до цього готувався системно й наполегливо, витрачаючи значні кошти на побудову сучасних збройних сил та їхнє якісне оснащення. Серед іншого, протягом 2010-х років Азербайджан зробив ставку на закупівлю та «одомашнювання» (поки що у вигляді великовузлового складання) високотехнологічних зразків озброєнь, відходячи від практики модернізації застарілої техніки радянського (російського) виробництва. Росія залишалася ключовим постачальником озброєнь, насамперед бронетанкової техніки. Однак усе більш вагому роль тут почали відігравати Ізраїль та Туреччина, зокрема в сегменті високоточних засобів ураження, розвідувальних та ударних безпілотних авіаційних комплексів. Між Баку та Анкарою налагоджено багаторічну співпрацю на рівні генеральних штабів, ведеться системна підготовка азербайджанських військових кадрів у Туреччині. Союзницька азербайджансько-турецька концепція «один народ – дві держави» роками підкріплювалася на практиці саме в секторі безпеки й оборони.

Натомість лобове протистояння «сам на сам» із Вірменією за Карабах виключалося через російський арбітраж карабаського конфлікту. Азербайджан, розуміючи це, багато років дотримувався політики, яку образно можна охарактеризувати як «не дражнити Кремль». У Баку таким чином сподівалися на відповідні для себе дивіденди у вирішенні питання Карабаху. Москва, користуючись такою ситуацією, зберегла й розвинула потужну систему впливів та інструментів тиску на Баку, які нині прийнято називати «гібридними». (І це сьогодні окремий та ключовий виклик для адміністрації Ільхама Алієва у світлі ескалації війни за Карабах).

Надії Азербайджану на кремлівські дивіденди заграли новими барвами, коли до влади у Вірменії внаслідок «оксамитової революції» квітня-травня 2018 року прийшла команда «незрозумілого» та «чужого» — як для Москви, так і для Баку — Нікола Пашиняна. У світі росла популярність Вірменії та її нового лідера. За логікою ж Москви вірменська революція була «кольоровою», до того ж ще й безкровною — а це вже за визначенням поганий тон і окремий виклик для Кремля. Треба віддати належне Пашиняну — він зміг вирулити в піковий період революційних протестів, забезпечивши собі певне лобі в Кремлі. Так, отримавши владу, він почав вичищати на всіх рівнях старий «карабаський клан», зокрема взяв під арешт другого президента Вірменії Роберта Кочаряна (друга Володимира Путіна, до речі), однак ніяких «розворотів на Захід» чи «виходів з ОДКБ/ЄАЕС» не відбулося навіть на рівні натяків. Очікувати їх насправді було просто наївно через їхню протиприродність. На зовнішньополітичному фронті Москва отримувала від Вірменії все, що бажала. Пригадати можна, приміром, відправку до Сирії (під тиском Москви) гуманітарної місії МО Вірменії, від чого декілька разів відмовлявся скинутий під час революції Серж Саргсян.

У питанні ж Карабаху спочатку спостерігалися позитивні симптоми. Відбулася низка зустрічей на найвищому рівні у форматі Алієв – Пашинян і на рівні міністрів закордонних справ. Був період, коли на лінії розмежування в районі Карабаху протягом кількох місяців спостерігалося реальне припинення вогню, не притаманне цьому конфлікту в принципі. Однак усе почало остаточно сипатися з квітня 2020 року, коли очільник російського МЗС Сергій Лавров різко й публічно почав тиснути на Єреван з метою примусити його виконувати однойменний «план Лаврова» з урегулювання конфлікту...

Маленький неліричний відступ. З 2007 року

логіка кремлівського менеджменту Карабаху обертається довкола так званих «мадридських принципів», які трансформувались у відомий, неодноразово модернізований і освячений МГ ОБСЄ «план Лаврова». Максимально спрощено сутність його полягає в такому: на початковому етапі зі складу невизнаної «НКР» Азербайджану повертаються 5 або 7 нині окупованих районів довкола власне Карабаху, які не входили до складу колишньої НКАО (т.зв. «зона безпеки» за логікою вірменських сторін). Потім перехідний період. Кінцевим же етапом має бути запуск процесу визначення статусу Нагірного Карабаху за останньою варіацією — шляхом юридично зобов'язувального плебісциту вірменського й азербайджанського населення регіону. У різні періоди, у тому чи іншому варіанті модернізації, формула Лаврова не влаштовувала то Баку, то Єреван. Москву ж такий підвішений статус-кво, у принципі, задовольняв. З іншого боку, у разі запуску «плану Лаврова», у Кремля незмінною залишалася власна ключова вимога — «миротворці» на новій лінії розмежування у т.зв. перехідний період (у парадигмі Москви читай: назавжди). Неодмінно під російським контролем, одноосібно чи під егідою ОДКБ — не принципово. Де-факто ж ідеться про нову російську військову базу, причому на території Азербайджану — де б не проходила нова лінія розмежування.

…Головне звинувачення в бік Нікола Пашиняна від вірменської опозиції (передусім від уламків Республіканської партії та інших сил, що почали гуртуватися довкола Роберта Кочаряна, спираючись на його фінансові та медіаактиви, а також на підтримку з Москви) лунали як «Нікол хоче здати Карабах». Команда Пашиняна натомість пройшла через дві виборчі кампанії, отримавши конституційну монобільшість у парламенті (реальну, а не як у Володимира Зеленського в Україні) та компромісну зі старими елітами фігуру на посаді «президента» невизнаної «НКР» (Араїк Арутюнян). На темі Карабаху Пашинян не давав політичним опонентам жодних шансів. Звідси і його гасло «Карабах — це Вірменія і крапка» і, що більш суттєво, ініціатива про повернення «НКР» за стіл переговорів у рамках МГ ОБСЄ (важливо, що в 1999 році «НКР» було виведено з переговорного процесу саме Робертом Кочаряном). Така ініціатива викликала природне обурення в Баку, а також неприродне здивування в Москві. Питання Карабаху стало набувати ознак глибокого внутрішньокремлівського протистояння.

У Кремлі добре розуміли, що похитнути позиції Пашиняна у Вірменії можуть лише провали на карабаському фронті, адже будь-які альтернативні креатури Москви є виключно токсичними для вірменського населення. Після відомої «4-денної війни» квітня 2016 року, коли Азербайджан фактично провів розвідку боєм, відвоювавши декілька висот (така собі прелюдія до нинішньої масштабної ескалації), Вірменія зробила висновки й методично готувалася до нового загострення. За таких обставин, у 2016 році після «квітневої війни» Серж Саргсян не пішов на реалізацію «плану Лаврова». В умовах же 2020 року для будь-якого вірменського лідера, який погодився б на добровільне повернення Азербайджану хоча б якоїсь частини «НКР», це означало б політичне (щонайменше) самогубство. Це чітко усвідомлював Нікол Пашинян, це добре розуміли у Москві, тиснучи на офіційний Єреван.

Ситуація вкотре зависла на роздоріжжі — або збереження статус-кво, або воєнний шлях. Статус-кво влаштовував Єреван. Москва почала нервувати, усвідомлюючи претензії Баку у свій бік щодо неспроможності «нахилити» Нікола Пашиняна. В Азербайджані державна

В Азербайджані доктринально закріплено деокупацію власних територій, у тому числі у воєнний спосіб. Баку до цього готувався системно й наполегливо, витрачаючи значні кошти на побудову сучасних збройних сил та їхнє якісне оснащення. Серед іншого, протягом 2010-х років Азербайджан зробив ставку на закупівлю та «одомашнювання» високотехнологічних зразків озброєнь.

пропагандистська машина системно накручувала населення, переконуючи його в безальтернативності воєнного шляху повернення Карабаху. Таке зависання ситуації стало окремим викликом для адміністрації Ільхама Алієва, який із кінця 2019 року запустив переформатування влади, що можна охарактеризувати як «революція еліт зверху». І справа не лише в тому, що почали вичищатися ще кадри Гейдара Алієва (багатьом із них варто було йти просто за віковим цензом) — така реконструкція не могла не наштовхнутися на інтереси кремлівського лобі в Баку…

Невідворотність нинішнього масштабного загострення на карабаському фронті стала очевидною після липневих боїв, що розгорнулися на вірменсько-азербайджанському державному кордоні в районі Тавуш-Товуз (що принципово, далеко від лінії розмежування в районі Карабаху). За декілька днів зусиллями Москви на тлі паралельної жорсткої реакції Туреччини на підтримку Азербайджану вдалося повернути статус-кво. Однак стало зрозуміло, що Баку потребує сатисфакції за ці події, а конфлікт починає жити в новому вимірі. Безвідносно до того, хто став ініціатором спалаху на ділянці державного кордону (чи загорілося випадково), було зрозуміло, що вірменська сторона намагалася покращити свої тактичні позиції, зайнявши щонайменше одну панівну висоту на не делімітованій ділянці кордону. Відкочуванням на попередні позиції ситуацію відіграти вже було неможливо. Азербайджан під час боїв поніс суттєві втрати (серед іншого, загинув начальник штабу 3-го армійського корпусу ЗС АР генерал-майор Полад Гашимов). І без того високий градус запиту азербайджанського суспільства на деокупацію Карабаху зріс ще більше. З боку Єревана, зокрема на рівні міністра оборони Давида Тонояна, як елемент інформаційно-психологічного стиску на противника продовжували лунати тези на кшталт «нова війна – нові території». Вірменія давала зрозуміти, що в разі загострення на карабаському фронті залишає за собою право відповідати асиметрично, натякаючи на нові територіальні втрати для Азербайджану.

Однак ключовим моментом липневих подій стало нетипово різке загострення у відносинах між Баку й Москвою. Мав місце скандал довкола теми російських поставок «400 тонн військових вантажів до Вірменії» під час та одразу після боїв. Пояснення міністра оборони РФ Сергія Шойгу а-ля «це тумбочки та ліжка для російської військової бази в Гюмрі» азербайджанську сторону явно не задовольнили. На цьому тлі почало проявлятися різке зближення Азербайджану з Туреччиною, яка почала активно грати власну гру на Південному Кавказі. Через Товузький район Азербайджану в безпосередній близькості до зони липневих бойових дій проходять ключові регіональні транспортно-енергетичні магістралі. Тому в Анкарі сигнал не стільки від Єревана, скільки від Москви був сприйнятий однозначно. Ставки було піднято ще вище.

Усе це, нагадаю, нашарувалося на описаний вище багаторічний глухий кут процесу врегулювання Карабаху у форматі МГ ОБСЄ. Так що вересневе рішення Азербайджану про (контр) наступ було не спонтанним, а ретельно вивіреним і підготовленим. Більше того, за рядом ознак, його очікували й до нього готувалися в Єревані — фактора раптовості, як у квітні 2016 року, і близько не було.

Не зайвим буде пригадати зайнятість Вашингтону власною президентською кампанією. Також варто розуміти, що бойові дії в районі Карабаху в період листопада-березня вести дуже важко через складні кліматичні умови гірської місцевості. Також зараз багато ведеться розмов про фактор Covid-19, що начебто сприяв початку нової ескалації, яка, мовляв, мала б відвернути увагу населення від економічних проблем, спричинених пандемією. Тут я вважаю, що відбулося якраз навпаки — пандемія максимально відтягнула операцію ЗС Азербайджану до критичної межі, яку було перейдено 27 вересня 2020 року.

Продавлювання карабаського фронту

Союзницька підтримка Туреччини дійсно забезпечує впевненість позицій Баку в нинішньому протистоянні. І не лише на фронті. Наразі вже можна впевнено говорити, що Анкара порушила монополію Кремля на менеджмент карабаського конфлікту, зафіксувавши свої претензії на впливи на Південному Кавказі.

Парадокс, але Москві, яка впродовж останніх років системно працює на ерозію та руйнацію міжнародної системи безпеки, зараз починає конкретно «прилітати» у вибудуваній її ж ру-

Довкола конфлікту ситуативно формуються дуже нелінійні союзницькі вісі. Окрім Туреччина – Азербайджан, однозначно в плані впливів на ситуацію та реальної підтримки однієї зі сторін можна говорити поки лише у випадку Макрон – Вірменія. На боці Азербайджану й Туреччини ситуативно виступають Пакистан і — хто б міг подумати! — Ізраїль.

ками системі координат. Туреччина намагається стати повноважним регіональним гравцем, причому одночасно в низці перехресних регіонів. Анкара на сьогодні лише у воєнному плані загрузла на декількох ТВД — у Сирії, Лівії, Іраку. Не забуваємо про конфронтацію з Грецією та Кіпром, до якої долучилася і Франція. Виключно провірменська позиція президента Емманюеля Макрона в контексті Карабаху — це не стільки про Вірменію, скільки про інтереси французького нафтового гіганту Total у Східному Середземномор'ї. Анкара вже дозволяє собі виступати на різних фронтах модератором загострень, чітко формулюючи й послідовно відстоюючи власні інтереси. Йдеться про усунення «курдської загрози» та забезпечення власної енергетичної безпеки/самодостатності як ключових стовпів турецької геополітики.

Якщо Путін зі своєю клікою в Кремлі живе в парадигмі «транзиту-2024», то Ердоган не може не готуватися до власної президентської кампанії 2023 року. Це лише посилюватиме зовнішні регіональні позиції Анкари. Не секрет, що у владної партії Ердогана («Партія справедливості і розвитку» — ПСР) є проблеми всередині країни, про що хоча б свідчить «втрата» ключових великих міст (включно зі Стамбулом) на місцевих виборах 2019 року. Президент Туреччини зацікавлений у перемогах на зовнішньому фронті, бажано переконливих та з довготривалим ефектом. Підтримка братського Азербайджану у війні за Карабах вдало лягає в цю концепцію. Так само як і гра «на тоненького» з Путіним у Сирії чи Лівії, коли вдавалося розписати пасьянс інтересів, уникнувши прямого воєнного протистояння між собою. І тут немає жодних протиріч із боротьбою за впливи на Південному Кавказі.

Не враховуючи інтереси Анкари, Кремлю зараз дуже важко (якщо взагалі можливо) виступити «миротворцем» у карабаському питанні. Санкційний міжнародний зашморг на шиї Кремля, який затягнувся ще більше після спроби отруєння Навального, відсутність швидких та прийнятних для себе результатів на українському фронті, проблеми з «білоруським транзитом» до союзної держави, спалах у Киргизстані (скільки б він не виглядав як внутрішньокремлівська розборка), — усе це

ставить Москву в дуже незручну позицію на тлі палаючого Карабаху. Кремль, з одного боку, не може собі дозволити проявити слабкість. З іншого боку, Москва сьогодні позбавлена важелів (як мінімум, конвенціональних) швидко загасити полум'я у власних інтересах, не втративши для себе й Азербайджан, і тим більше Вірменію. Росії все важче підтримувати власне конфлікт, а не ситуативно одну зі сторін протистояння (не ситуативно, а реально цього насправді не було ніколи з 1994 року). Менеджмент конфлікту в кремлівському форматі «деескалація через ескалацію» почав давати конкретні збої.

Саме цим пояснюється й «дивна позиція» Росії не стільки щодо Вірменії, скільки до адміністрації Нікола Пашиняна. Глибина претензій Кремля до останнього насправді залишається найцікавішим питанням. Ще перед загостренням на фронті здавалося, що всі протиріччя знято — Кочарян вийшов із в'язниці (і вже навряд чи до неї повернеться), були усунені суперечки із РЖД та Газпром-Вірменія тощо. Але напруга все одно відчувається. Невже дійсно зв'язки із Соросом пробачити не можуть? У кожному разі підхід «прибрати Пашиняна за будь-яку ціну» зараз виглядає дивно й недалекоглядно. Необережно підірвати Вірменію зсередини на тлі ситуації на фронті навряд чи входить до планів Москви. До того ж власне Пашинян під час революційних подій квітня-травня 2018 року довів, що він може поборотися і вигідно п(р)одати себе Кремлю, тому його рано просто списувати з рахунків.

Ситуація власне на фронті складається переважно на користь Азербайджану. Судячи з усього, ніякий «бліцкриг» не планувався, акцент зроблено на системне та методичне перемелювання оборони противника. Впевнено можна говорити про просування ЗС АР на північному та південному флангах фронту. Ставка, попри переможні доповіді про звільнені населені пункти (що важко заперечувати), усе ж таки робиться на контроль панівних висот, забезпечення вогневого контролю населених пунктів, відсікання від логістики вірменських підрозділів з метою створення передумов для повної ізоляції та падіння системи оборони «НКР». Щодо звільнення територій станом на 16 жовтня 2020 року, мову слід вести про деокупацію або взяття під вогневий контроль приблизно 10% території «НКР». Важливо, що створено передумови для наступу вже власне на території Карабаху (напрямок Гадрут, Ходжавенд), а не лише в районах т.зв. «зони безпеки», довкола яких йдуть розмови щодо початкового етапу «плану Лаврова». За кожну висоту, за кожен населений пункт йдуть запеклі бої, що супроводжуються значними людськими втратами. У сприйнятті і вірмен, й азербайджанців йде справжня вітчизняна війна без жодних «але». Подвиги й самовідданість звичайних бійців в окопах з обох боків просто вражають.

Успіхи ЗС Азербайджану зумовлені технологічною перевагою систем озброєнь. Якщо вже говорити про сюрпризи, то ключовим тут є масоване застосування турецьких безпілотників «Байрактар», які забезпечили левову частку втрат у живій силі й техніці противника. Саме в застосуванні «Байрактарів» найбільш показовою є участь Туреччини. Справа в тому, що офіційних контрактів між Азербайджаном і Туреччиною на їхнє постачання підписано не було. І якщо поставки комплексів у короткі терміни організувати можна, то з підготовкою операторів не все так просто. Можна впевнено припустити, що БПЛА «Байрактар» у Карабаху керуються саме турецькими операторами. Участь Туреччини також полягає в стримуванні можливих асиметричних ударів із боку Вірменії (напрямок Нахічевані), а також прямого втручання РФ на боці вірменських сторін (102 вб у Гюмрі).

Єреван намагається подати ситуацію як агресію з боку турецько-азербайджанського блоку. Паралельно намагаючись «включити» Росію — виконати власні союзницькі зобов'язання щодо Вірменії. Є загроза переростання протистояння в повномасштабну війну за межі власне Карабаху. Так, ЗС Вірменії двічі нанесли ракетні удари по другому місту Азербайджану Гянджі, що не розташоване в районі бойових дії. Фактично, це була відповідь на постійні обстріли столиці «НКР» Степанакерта. (Жертви і страждання мирного населення і в Степанакерті, і в Гянджі неможливо втиснути в холодний аналіз того, що відбувається). Погоджений із Москвою (в чому немає сумнівів) вірменський удар по місту Гянджа також мав спровокувати Баку на удари у відповідь власне по території Вірменії. Частково це вдалося: ЗС Азербайджану нанесли превентивні удари, знищивши ряд позицій ОТРК на території Вірменії. (Зазначи-

мо, що з перших годин ескалації в прифронтовій зоні під обстріли постійно потрапляють азербайджанські населені пункти в районі Тертера і вірменські населені пункти в районі Варденіса. Однак назовні це мало кого хвилює).

Турецький пасьянс і пастка для Кремля

Із виконанням союзницьких зобов'язань щодо Вірменії Москва не поспішає, бо не зацікавлена у втраті для себе Азербайджану. Ще більше вона не зацікавлена в лобовому протистоянні із Туреччиною на Південному Кавказі. Анкара — аналогічно. Поки протистояння йтиме в районі Карабаху, Росії прямо виступати на боці Вірменії сенсу немає. До того ж у логіці Кремля все ще працює робоча відмазка, що агресії проти власне Вірменії поки що не відбувається. За великим рахунком, Росії однаково, де в районі Карабаху проходитиме нова лінія розмежування, якщо вдасться замирити сторони протистояння і вони й надалі висітимуть на кремлівському карабаському гачку. Після оголошеного на 10 жовтня перемир'я, яке не протрималося й десяти хвилин, Лавров вкотре закликав Баку і Єреван до виконання плану свого імені. Водночас укотре підкреслив необхідність введення миротворців за згодою обох сторін (притягнувши за вуха досвід Придністров'я та Донбасу — взагалі всі карти відкриває). До цього директор СЗР РФ Сергій Наришкін зробив заяву про загрозу проникнення на територію РФ із Південного Кавказу сирійських «джихадистів» та «курдських екстремістів». Москва в такий спосіб декларує наміри свого втручання в конфлікт. Способи можуть бути найрізноманітніші — від т.зв. ПВК (ЧВК, насправді ж бойових структурних підрозділів російських спецслужб) до асиметричного тиску на Баку, Єреван, Анкару.

Показово, що останній мирний «план Лаврова» категорично відкинув Нікол Пашинян. Баку ж на фронті де-факто вже змінив лінію розмежування та правила гри на власну користь, раніше публічно озвучивши власну програму-максимум — виведення вірменських збройних формувань зі всієї території Карабаху. Програма-мінімум також читається між рядків — отримання 5/7 районів, однак тут постає питання «миротворців», адже їх впровадження означатиме російську військову базу на території Азербайджану, на що Баку не погоджувався впродовж 30 років. Переважно саме від Баку, який на фронті отримав реальну суб'єктність, наразі залежить, чим обернеться ця ситуація. У тиску з боку Кремля сумніватися не доводиться, однак від стійкості Азербайджану залежатиме й послідовність підтримки Анкари.

Довкола конфлікту ситуативно формуються дуже нелінійні союзницькі вісі. Окрім Туреччина – Азербайджан, однозначно в плані впливів на ситуацію та реальної підтримки однієї зі сторін можна говорити поки лише у випадку Макрон – Вірменія. На боці Азербайджану й Туреччини ситуативно виступають Пакистан і — хто б міг подумати! — Ізраїль. Чи то Єреван, чи то Кремль устами Степанакерту просуває ініціативу створення в Карабасі «антитерористичного трикутника» Вірменія – Росія – Іран. Погодьтесь, дивне поєднання в контексті антитерору. У колі симпатиків Вірменії помічено, приміром, Саудівську Аравію… Нагадаємо, Вашингтон наразі зайнятий, і «глибокостурбовані» заяви Майка Помпео поки що йдуть суто у фоновому режимі.

Кремль, перебуваючи на геополітичній розтяжці, з одного боку, намагається реанімувати МГ ОБСЄ під власним дахом, з іншого — розуміючи безперспективність цієї платформи, готує базис для чотиристоронньої формату переговорів із Туреччиною та сторонами протистояння. І Баку, й Анкара вже офіційно підтримали такий формат. Можна не сумніватися, що непублічний торг між Москвою та Анкарою щодо Карабаху йде перманентно.

…Історія початку минулого століття, останні свіжі перипетії в сирійському Ідлібі (а також історія зі збитим турками російським бомбардувальником, вбивство російського посла в Туреччині, «помідорні» та «туристичні» війни, закупівля Анкарою російських систем ППО С-400) свідчать, що російсько-турецький пасьянс може вивернутися найнесподіванішим боком. Це я до того, що ані Баку, ані Єреван не повинні страждати «комплексом завищених очікувань» щодо власних стратегічних союзників і партнерів.

НЕТ ЗНАЧИТ
БОИТСЯ

Карнавал креаклів

Сяргей Марцелев, Мінськ
Фото: **Петро Андрусечко**

Минула президентська кампанія заслуговує на максиму «але ж ніщо не віщувало...». Дійсно, вибори як політичний процес у Білорусі відсутні з часів Конституційного перевороту 1996 року. Замість виборів чиновники всіх рівнів періодично здійснюють імітаційну процедуру, розраховану радше на зовнішнє вживання і підтримку статусу правової держави. Незважаючи на налагоджений механізм і зовнішні декорації, вибори не визнаються більшістю вагомих геополітичних гравців, завдаючи чергового репутаційного збитку країні. Таким чином, Олександр Лукашенко незмінно править 26 років, залишаючись першим і наразі останнім президентом Республіки Білорусь.

Решта політичних суб'єктів навмисно маргіналізовані режимом, однак вони також мали непрямі вигоди навіть від імітації виборів. Виборча кампанія тимчасово розширювала правове поле для політичної діяльності в країні, політичні партії та рухи дістали можливість ненадовго вийти з анабіозу й нагадати про своє існування. Що, однак, не змінювало фактів: парламент після Конституційного перевороту був фактично позбавлений владних повноважень, а вибори всіх рівнів фальсифіковані.

Отже, «ніщо не віщувало ...»

Були всі підстави вважати, що і президентська кампанія 2020 року пройде за тим же вегетаріанським сценарієм, що й вибори глави держави п'ятирічної давнини. Тим більше, що за календарем кампанія збігалася із сезоном відпусток, а в білорусів відчутно посилився страх перед пандемією та скупченням людей. Утім, сюжет виявився значно заплутанішим.

Міжнародне оточення навесні 2020 року здебільшого було ласкавим до панівного режиму. Євросоюз обережно робив кроки на зближення з офіційним Мінськом, Лукашенко відвідував європейські столиці, у Мінську побував із візитом колишній кадровий розвідник —держсекретар США Майк Помпео, велися розмови про повернення дипломатичних відносин

на рівні послів. Здійснювалися проєкти трансферу альтернативної нафти через порти держав Балтії, обговорювалася можливість реверсу «чорного золота» з Польщі трубопроводом «Дружба». У планах були масштабні інвестиції польського капіталу у білоруські нафтопереробні заводи, розширення економічного і політичного співробітництва з Україною, нові проєкти з Китаєм. Ситуацію ускладнював гострий конфлікт з керівництвом Російської Федерації, одним з основних кредиторів і ринків збуту для Білорусі.

Російський фактор

Похолодання в білорусько-російських відносинах необхідно шукати на пів року раніше. Тоді Кремль активно педалював виконання статей Союзного договору, створення єдиного центру емісії валюти й запуск наднаціональних органів, що, по суті, призвело б до васалітету Білорусі. Російська Федерація більше не бажала бути філантропом, робоча формула «нафта в обмін на поцілунки», що доволі часто рятувала Лукашенка, більше не працювала. Причин тому кілька. По-перше, у російській скарбниці давно не було надприбутків від експорту енергоносіїв, як у ситі «нульові». Гроші почали витрачати більш ощадливо. З-поміж зовнішніх політичних інвестицій більшої актуальності набула сирійська повістка, підтримка ультраправих і ультралівих політичних сил у ЄС та США, інші форми гібридної війни з державами умовного Заходу. Фінансовим зашморгом висіла військова та економічна підтримка так званих «ДНР» і «ЛНР» (ОРДЛО). По-друге, «безкровна блискавична інтеграція» з Білоруссю була необхідною для підтримання образу Володимира Путіна як «збирача земель». Український конфлікт перейшов у стадію низької інтенсивності, швидких територіальних придбань на цьому напрямку чекати не доводилося. По-третє, «глибока інтеграція» (фактично, поглинання Білорусі) і надання Союзній державі міжнародної правосуб'єктності допомогли би Путіну пристойно обнулити президентські терміни плюс принесли би лаври об'єднувача. Нарешті, економічна причина: російський бізнес не проти взяти участь у скупці «родинного срібла», а саме прибуткових білоруських активів, а також у знищенні підприємств прямої конкуренції, перехопленні сірих схем, заснованих на транзиті та контрабанді через територію Республіки Білорусь.

Пакети домовленостей щодо «подальшої інтеграції» в межах Союзної держави умовно розділили на три десятка «дорожніх карт» і погодили більшість із них, крім горезвісної карти «31», у якій йшлося про уніфікацію податків та наднаціональних інститутів влади. Напередодні підписання річних контрактів на російську нафту й газ, Лукашенко в грудні зустрівся з російським президентом. Цю зустріч національно орієнтована частина суспільства сприйняла як план «здати незалежність». У Білорусі пройшла серія масових несанкціонованих протестів, які очолив один із можливих претендентів на посаду президента Павло Северинець.

Грудневі переговори з Російською Федерацією не вдалися. Перед Білоруссю забовваніла перспектива вступити в новий календарний рік (рік виборів, коли необхідна гречка для виборців) без контрактів на нафту й газ, адже будь-які політичні конфлікти Росія витончено переводить у площину «суперечки між суб'єктами господарювання».

Звісно, Олександр Лукашенко не є гарантом незалежності, саме у такому вигляді намагається продати його кредо Заходу Міністерство закордонних справ Республіки Білорусь. Він феодал, людина, яка болісно одержима манією особистої влади. Він вважає державу своєю власністю, але вчинить будь-який надзвичайний зовнішньополітичний кульбіт із метою зберегти цю владу. Які можливості тиску використовувала або могла використати Росія?

Енергетичний меседж. Використовувався активно, особливо в частині трубопровідної нафти. Плюс заборона на імпорт нафтопродуктів, газ за високою законтрактованою ціною, а також відмова від переходу на газові своп-контракти могли призупинити виконання контракту з введення в експлуатацію АЕС в Островці (навесні планувалося, що це стане передвиборчою піар-акцією Олександра Лукашенка).

Військово-технічний меседж. Скорочення співпраці між військовими відомствами, пе-

ренесення або скасування планових спільних навчань, імпортозаміщення продукції білоруського військово-промислового комплексу (наприклад, тягачів Мінського заводу колісних тягачів), ескалація конфлікту навколо продовження термінів 25-річної оренди двох російських військових об'єктів на території РБ за місяць до виборів, концентрація військових і поліцейських ударних з'єднань поблизу російсько-білоруського кордону. Меседж використаний частково.

Коронавірусний меседж. Закриття кордонів із Білоруссю, про що попереджали з мінімальним терміном у дві доби. Уповільнення транзиту вантажопотоків. Повернення білорусів, які працювали у РФ і мали право голосу (до 8% мігрантів); їх вважали потенційно протестним електоратом. Ті, хто повернувся і був без роботи, мали підвищені суми за оплату комунальних послуг (згідно з Декретом №3). Контроль над лінією умовного кордону між РФ і РБ, припинення контрабандного бізнесу Сім'ї. Використаний повністю.

Виборчий меседж. Просування на пост президента Республіки Білорусь креатури Москви або створення умов для капітуляції Олександра Лукашенка, згоди на анексію або обмеження суверенітету РБ на умовах Москви. Використаний повністю.

Перше, що вразило після реєстрації ініціативних груп — зацікавлення абсолютно аполітичних білорусів новими фігурами в політиці. Почасти так сталося через те, що «нові мережеві медіа», у тому числі соцмережі та месенджери, уперше за охопленням перевершили ефірне телебачення. Смартфон переміг телеящик.

Особливості кампанії

Персоналії виборчої кампанії з'являлись і зникали швидко, як у відеокліпі. Вчорашні лідери громадської думки миготіли в новинних стрічках, їм на зміну негайно приходили нові. Кліповість, фрагментарність, як і карнавальність, шоу-характер виборчої кампанії 2020 року сильно відрізняються від доволі нечисленних виступів опозиції в минулі роки, де десятиліттями панували незмінні слогани-кричалки,

знакова система «свій-чужий», мислення і стереотипи гетто. Усе те, що змінив політичний сезон–2020.

«Ніщо не віщувало...». Персональне висунення на вищу державну посаду почалося більшменш традиційно, з діячів давньої національно орієнтованої опозиції. Термін «стара опозиція» не зовсім доречний, оскільки претенденти — особи переважно молодого віку, хоч термін цей часто вживається для протиставлення неофітам, які раптово мобілізувалися проти загального опонента — Лукашенка. 6 березня політики партій та організацій правоцентристського спрямування оголосили про свою ініціативу «праймеріз». Єдиного кандидата від них мали вибрати звичайні городяни, учасники зустрічей із претендентами в регіонах, голосування онлайн та загальний Конгрес демократичних сил.

Старт був традиційно млявий, зацікавлення публіки — скромне. Не обійшлося і без звичних чвар та скандалів, у результаті ексдепутат Палати Представників, голова Білоруського народного фронту і співголова Білоруської християнської демократії залишили «праймеріз», заявивши про власні ініціативи щодо продовження політичної кампанії. Залишилося троє учасників, які посилено зберігали хорошу міну при поганій грі. Гра і справді була посередньою, в обласних містах на зустріч приходило близько сотні людей, у райцентрах бувало й десять. Скромні результати для початку президентської кампанії, тим більше, що коронавірус заражав не тільки людей, а й породив справжню інфодемію, заповнивши всі новинні сервіси та, здавалося, прибрав вибори з порядку денного. У підсумку кампанію «праймеріз» згорнули, Конгрес взагалі не проводився, поїздки тріо претендентів регіонами були припинені під формальним приводом поширення пандемії. Електронне голосування за старою білоруською традицією закінчилося скандалом, коли два претенденти звинуватили третього, лідера руху «За Свабоду» Юрія Губаревича, у саботажі й застосуванні некоректних практик щодо конкурентів. Для збереження видимої єдності, троє політиків, тим не менше, подали до ЦВК ініціативну групу активістів (з тієї ж понад сотні), що не заборонено білоруським законодавством. На цьому їхні політичні шляхи розійшлися і кожен використовував етап збору підписів самостійно, укладаючи нові політичні союзи, як співголова Білоруської християнської демократії Ольга Ковалькова, або агітуючи в інтересах своїх політсил, як Юрій Губаревич (рух «За Свабоду») та Микола Козлов (Об'єднана громадянська партія).

Крім того, на першому етапі висунувся лідер соціал-демократичної партії «Народна Грамада», старожил білоруської політики Микола Статкевич, проте його ініціативну групу ЦВК не зареєструвала. Формальний привід — непогашена судимість за післявиборчу акцію «Площа-2010», коли політику та іншим демократичним кандидатам вдалося мобілізувати майже сорок тисяч прихильників і пройти ходою до Будинку Уряду. Статкевич також планував зареєструвати тридцять ініціативних груп своїх соратників, які на етапі збору підписів могли б користуватися привілеями претендента в кандидати. Його оригінальний політтехнологічний хід не вдався, крізь сито реєстрації ініціативних груп пройшов тільки один. Метою кампанії Статкевича була мобілізація протестного електорату, організація довгострокового децентралізованого протесту. Багато в чому це і стало основою стратегії, яка застосовується протестними силами зараз.

Інші претенденти — невдала учасниця праймериз, ексдепутат законодавчого органу Анна Канопацька, голова партії «Білоруська соціал-демократична Грамада», бізнесмен Сергій Черечень, людина з підмоченою репутацією, шеф організації «Говори правду» Андрій Дмитрієв, керівник провладної Ліберально-демократичної партії Сергій Гайдукевич, який слідом за батьком перейняв, здавалося, естафету спаринг-партнера чинної влади.

Приємний додаток до основного списку — набір декоративних претендентів, які своїми дивацтвами дають хліб журналістам. Серед них перевізниця вантажів, фермер тощо. Жоден із них не займався серйозно збором підписів, але вони використовували увагу медіа для реклами, наприклад, свого бізнесу.

Насамкінець, обличчя протесту 2020 року, люди, які прийшли в публічну політику напередодні і пробудили до неї зацікавлення середнього класу. Це ексглава Парку Високих Технологій Валерій Цепкало, який заявив про

президентські амбіції; голова ради директорів «Белгазпромбанку» Віктор Бабарика; блогер Сергій Тихановський. Світлана Тихановська, його дружина, набуде власної політичної суб'єктності пізніше, на другому, агітаційному, етапі кампанії, залишившись єдиним зареєстрованим ЦВК протестним кандидатом у президенти.

Протестний креатив

Перше, що вразило після реєстрації ініціативних груп — зацікавлення абсолютно аполітичних білорусів новими фігурами в політиці. Почасти так сталося через те, що «нові мережеві медіа», у тому числі соцмережі та месенджери, уперше за охопленням перевершили ефірне телебачення. Смартфон переміг телеящик. Тому небувалий протестний підйом у Білорусі іноді називають «телеграм-революцією» — месенджер Дурова як інструмент мобілізації прекрасно вписався зі своїм завданням, а російський опозиціонер Михайло Ходорковський намагається зробити кальку з франшизи телеграм-каналу «Нехта» (головний протестний телеграм-канал білорусів) для започаткування масових акцій у російських регіонах.

Звісно, «Нехта» не був проєктом одного дня. Мільйон реальних передплатників (відкинемо

Чи на президентських виборах–2020 був ставленик Москви? Звичайно, був. Це Олександр Лукашенко. Домігшись його приниження, Росія знову взяла Лукашенка під своє крило. Білоруському зовнішньополітичному відомству більше не потрібна «багатовекторність». Таке враження, що МЗС навмисно все сильніше заганяє державу в глухий кут, де можливостей для маневру не залишиться, усі ініціативи про майбутнє Білорусі прозвучать із вуст Сергія Лаврова.

накручених ботів) — це солідні інвестиції, так само як інсайдерська інформація на постійній основі — справа рук групи професіоналів. Уперше мобілізаційний потенціал каналу перевірили на парламентських виборах восени 2019 року. Степан Путіло, засновник каналу, запросив від свого імені передплатників на передвиборчий пікет. Людей прийшло не набагато більше, ніж на традиційні опозиційні акції, однак соціальний зріз був інший, це були абсолютно нові люди. Мабуть, необхідні висновки організатори зробили, і до президентської кампанії не повторювали експеримент.

Стріми, репортажі онлайн перетворилися на повсякденність, вести їх міг кожен, у кого є сучасний смартфон. У цьому причина масовості і кліпового сприйняття дійсності — її створюють не тільки й не стільки професійні редактори, як звичайні люди, що опинилися в епіцентрі подій. У цьому успіх раптової популярності відеоблогера Сергія Тихановського і причина жорстокої розправи, яка відбулася негайно — Тихановський за сфабрикованим звинуваченням кілька місяців перебуває у в'язниці. Там же опинилося багато його колег, співробітники телеграм-каналів, відеоблогери.

Білоруси продемонстрували спонтанний, невивчений гандизм, вроджене вміння виконувати заповіти Джина Шарпа. Однією з базових форм протесту, крім ходи, став ланцюг або черга. Випробувана на грудневій протестній акції проти аншлюсу РФ, нова форма дістала продовження у вигляді кілометрових черг «поставити підпис за кандидата», черг до виборчих дільниць у день голосування, черг за питною водою, коли система водопостачання кількох районів столиці дала збій. Нарешті, також у формі ланцюгів солідарності уздовж великих вулиць, черг до кафе та магазинів, які зазнали репресій режиму. Державна пропаганда була просто паралізована, креативу вистачало лише на повторення мантри «випробувані нові політтехнології», «це карусельники, яких возять на машині в кінець черги». Жоден із цих фактів документально не був підтверджений.

Персони політичного сезону–2020 були швидко нейтралізовані шляхом ув'язнення. Це ще один приклад, як каральні органи намагаються вирішувати нові для себе проблеми старими рецептами. Частина з них децентралізована та деперсоніфікована. Протестувальники підтримують Світлану Тихановську, яка, за даними соціологів, з тріумфом перемогла в першому турі. Люди підтримують політв'язнів (77 офіційних; понад 250 кримінальних справ порушені за фактом зіткнень з міліцією і нібито економічних злочинів). Однак люди протестують, оскільки відчувають себе спільнотою, «проти старого життя», а ось те, як повинно виглядати нове життя — думки можуть бути найрізноманітніші.

Формат протесту як мирного, яскравого свята, карнавалу для креативного класу — креаклів — уперше з'явився два роки тому, коли сторіччя Білоруської народної республіки відзначили концертом, продажем символіки та фудкортом, а сама акція була проведена з дозволу влади. Альтернативний захід, що проводився водночас, — традиційний мітинг протесту, — жорстоко розігнали.

Росія мала свого кандидата

Чи на президентських виборах–2020 був ставленик Москви? Звичайно, був. Це Олександр Лукашенко. Домігшись його приниження, Росія знову взяла Лукашенка під своє крило. Білоруському зовнішньополітичному відомству більше не потрібна «багатовекторність». Таке враження, що МЗС навмисно все сильніше заганяє державу в глухий кут, де можливостей для маневру не залишиться, усі ініціативи про майбутнє Білорусі прозвучать із вуст Сергія Лаврова.

Білоруський протест наразі не здобув перемоги, але він аж ніяк не «здувся». Насильство й жорстокість (13000 побитих і затриманих, 6 загиблих) не додали Лукашенкові популярності. Можливо, вулиця втомиться, це природний процес. Протест набуде інших форм — частина опонентів режиму неминуче радикалізується, частина тихо саботуватиме роботу державного механізму, ігноруючи оплату послуг ЖКГ та податкове відомство. За літо й осінь трапилося

Борис Бабін:

«Засоби ураження, які Росія має в Криму, охоплюють всю Центральну Європу»

Спілкувався **Петро Андрусечко**
Фото **з архіву Бориса Бабіна**

Про кримську платформу і Крим як регіональний і глобальний виклик. Про спричинену окупацією економічну, екологічну і соціальну кризу півострова. Про санкції і їхнє значення розповідає Борис Бабін, колишній постійний представник президента України в Автономній Республіці Крим (серпень 2017 – грудень 2018).

Як ви оцінюєте діяльність теперішньої влади щодо Криму? Які виклики стоять перед Володимиром Зеленським у питаннях півострова?

Як би це не звучало парадоксально, але нова влада, яка так любить критикувати попередників із низки питань, не змінила істотним чином політику держави щодо Криму. Загалом основні тези українських політиків на міжнародних майданчиках, — а це стосується міжнародних судових процесів, пов'язаних із Кримом, міжнародно-політичних та політико-правових процесів в ООН, у Раді Європи, в ОБСЄ, — не змінились.

Певні нюанси, звичайно, є. Змінилася рокіровка щодо державних органів, які керують питаннями, пов'язаними з Кримом. Відбулась організація профільного міністерства. Змінилася трохи модальність діяльності представництва президента щодо Криму. Певною мірою, але не повністю, змінилася система відносин між президентом і лідерами кримськотатарського народу. Хоч, знову ж таки, попри ці зміни, загалом залишається старий підхід, з тими ж досягненнями та недоліками, які потрібно виправляти.

Ключовий недолік — відсутність стратегічного бачення. Є заяви про утворення так званої кримської платформи. Це багатовимірний рух, який, можливо, передбачає діалог на між-

державному рівні. До речі, дуже добре, що ми маємо відомості про цей діалог не тільки від наших посадовців, але, відповідно, і від наших іноземних партнерів. Ми бачимо заяви від лідерів Польщі, інших країн, які, як мінімум, висловлюють зацікавленість ідеєю переговорного процесу. Це дуже добре. Адже, наскільки я пам'ятаю, у 2017 році тодішньою владою оголошувалося про створення так званої «групи друзів із деокупації Криму». Тоді цей заклик не позначився, м'яко кажучи, на відповідях наших партнерів. Тепер ситуація трохи інша. Йдеться про заходи дипломатичного характеру, потрібно мати підтримку експертного середовища, неурядових структур, які мають налагоджувати діалог. І звісно, ми також не маємо залишати осторонь юридичні процеси. Не маємо кидати напризволяще ті провадження проти Російської Федерації, які тривають у Європейському суді з прав людини, у міжнародному суді ООН, в інвестиційному та морському арбітражах.

Ви вважаєте реальним створення такої платформи за участі західних країн у близькому майбутньому? До речі, а як із заявою Росії про те, що вона не братиме участі у жодних міжнародних майданчиках щодо Криму?

Знаєте, я не маю наразі сумніву, що це відбудеться. Питання лише в кількості та рівні учасників. Польща та Словаччина заявили про зацікавленість платформою… Це питання напевно піднімалося на зустрічі з паном Ердо-

ганом. Тобто певні контури на регіональному рівні вимальовуються. Але питання: що ми винесемо на порядок денний у цій платформі? Загальні слова — це одна ситуація. Конкретні пропозиції, цікаві нашим партнерам — це інше. Що я маю на увазі? Насамперед це виклики, які становить Крим для регіону загалом через мілітаризацію, екологічні та соціальні проблеми, пов'язані з окупацією. Але також загальні виклики світового правопорядку через замах на анексію Криму. Це все може і повинна обговорювати кримська платформа.

Які основні механізми можуть на ній обговорюватись? Це передовсім невизнання замаху на анексію, оскільки це суперечить статуту ООН. Відповідне рішення ООН уже схвалене на рівні резолюцій, питання навіть не обговорюється. Другий момент — реагування та санкційний вимір. Як саме держави реагуватимуть на окупацію Криму сьогодні й у подальшому? Наслідки для правопорушників теж мають обговорюватися на цій платформі.

Тут якраз дуже яскравий приклад Азербайджану, який у ситуації карабаського конфлікту зумів до певної міри вибудувати систему зовнішніх зв'язків таким чином, що він має потужних союзників та купу країн, які мовчать. В його контрагента — Вірменії — такого немає. А це якраз вдала підготовка зовнішньополітичної ситуації для власних дій із деокупації.

Завдання України — так само мати позицію міжнародного суспільства. Ми не знаємо, що буде далі з РФ, які там будуть деструктивні процеси і що відбуватиметься у Криму. Як відбуватиметься деокупація? У формі міжнародного гуманітарного втручання? Або вона буде пов'язана з колапсом російської держави? Однак за будь-яких обставин Україна повинна мати партнерів, які зрозуміють її дії.

Цього року гостро постало питання водопостачання Криму. Дехто із західних експертів почав висловлювати думку, що ця ситуація могла би бути використаною як привід до мілітарного конфлікту. Як ви вважаєте, такий ризик існує?

Ризик того, що Росія буде використовувати питання водопостачання як підставу для певних ескалацій чи гібридних дій, диверсій, провокацій, існує. Багато хто про це згадував, не лише іноземні експерти, але українські посадовці також. У мене немає підстав не довіряти їм. Цього року ми бачимо, що воєнного втручання не відбудеться, чому сприяє низка чинників. Це події в Білорусі, неочікувані певною мірою, вони відволікають сили росіян. Це також ескалація ситуації в Нагірному Карабаху. Це й заходи, які вживала Україна з підвищення власної обороноздатності на Півдні України. Можливо, ці фактори змусили Росію бути обережнішими в мілітаристській політиці. Але треба розрізняти дві речі — мілітаристські дії Росії та кризову ситуацію в Криму.

Ситуація перетворилася на кризову через низку чинників. Адже коли ви захоплюєте територію всупереч логістиці, системі економічних, соціальних, гуманітарних, транспортних

комунікацій, звісно, ви постійно буде жити в режимі кризи. Вони й живуть у режимі кризи логістичної, економічної, транспортної. Крим потрібний Росії як військова база. Вони збудували кримський міст, посилили залізничне сполучення, будують дороги до власних військових баз. Вони збудували електростанцію, на якій генерують електрику з газу, що видобувається із захопленого шельфу Чорного моря. Ці всі заходи, як і замовлення виробництва військової техніки на кримських заводах — це засоби перетворення Криму в єдину суцільну військову базу російських операцій. За таких умов про економіку й гуманітарні потреби мова не йде. Вони — другорядні. І тому склалася водна криза.

Чому вона склалась? Окупанти мали б розуміти, що в умовах зовнішньої ізоляції вони не можуть економічно діяти так, як було до анексії. Але вони так діють. Продовжують займатися поливним сільським господарством, продовжують розвивати хімічну індустрію у північному Криму, а вона потребує величезних обсягів води. Окупанти продовжують активне будівництво, яке вимагає масового використання води. Окрім того, Росія з 2014 року переселила — всупереч міжнародному праву, і це є міжнародним злочином — декілька сотень тисяч осіб до Криму. Причому ці сотні тисяч осіб не дисперсно розподілені півостровом, вони насамперед проживають у Сімферополі та Севастополі, у найпотужніших містах. Кількість жителів кожного з них збільшилася на 200 тис. осіб. Тобто кількість населення виросла в середньому в півтора рази. А в Сімферополі навіть і більше. Інфраструктура цих міст, у тому числі і водопостачання, не були готові до таких чисел і обсягів. Окрім того, певною мірою недбале ставлення до водних ресурсів Криму та зростання населення вже призводили до водних ризиків. І криза настала. Були посушливі роки. Води, якої вистачало для населення, у цьому році бракує, ми бачимо тимчасові перебої з водопостачанням. На жаль, цьому сприяло й хижацьке ставлення до власних систем водорозподілу півострова. Адже на сьогодні вони зношені, окупанти самі визнають це, на 50-70%. Це також втрати води в міських системах. За таких умов провина Російської Федерації в ситуації з водою в Криму сьогодні не лише в тому, що Росія — окупант, який відповідає за процес за міжнародним правом. Росія сама призвела до цієї кризи. І сьогодні ніяка вода з материка не допоможе Криму. Адже економічна недбалість та економічна політика росіян уже призвела до невідворотних наслідків.

Ситуація дійсно небезпечна для місцевого населення?

Місцеве населення має достатньо питної води. Немає ситуації гуманітарної кризи. Але приклад: вам відключають воду на кілька годин у день або забороняють користуватись автомийками. Тобто питної води людям вистачає. Але дискомфорт вони відчувають і, звісно, така ситуація певною мірою стримує Росію від подальшої мілітаризації півострова. Це не є проблемою України. Вона не повинна вирішувати проблеми кримського господарства і військового комплексу Криму замість окупанта.

Питання прав людини: як можна забезпечити чи змусити Росію дотримуватися міжнародних норм? Чи є можливість долучити міжнародну моніторингову місію? У Криму бракує міжнародної організації, яка могла би там працювати.

Насправді ситуацію можна було вирішити дуже давно. В Україні ще від 2013 року діють моніторингові місії ОБСЄ та ООН із прав людини. Обидві місії мають мандат щодо Криму. РФ не пускає представників цих місій до Криму з 2015 року всупереч неодноразовим заявам генсека ООН. І тому відповідальність за відсутність такої місії покладається на державу-агресора. З іншого боку, місія працює на підконтрольній території. В ООН моніторять ситуацію з відкритих джерел в інтернеті. Місія спілкується з тими, хто вибуває з Криму, з органами влади, які збирають інформацію. Тому певною мірою уявлення про ситуацію на півострові такі місії мають і надають звіти. Цього року був оприлюднений уже третій щорічний звіт генсека ООН щодо Криму.

Ви чітко зазначили, що величезною проблемою є мілітаризація Криму. Зрозуміло, що це проблема для України, адже йдеться про безпеку чорноморського та азовського басейну.

Для регіону загалом це також загроза?

Ця проблема є пріоритетною для цілого регіону. По-перше, засоби ураження, які Росія має в Криму, навіть без ядерної зброї, охоплюють всю Центральну Європу. По-друге, є відомості, що Росія готується або вже розмістила в Криму ядерну зброю і зберігає її на колишніх радянських об'єктах. По-третє, Росія використовує Крим як плацдарм для діяльності баз військово-морського флоту в басейні Середземного моря, на Близькому Сході й загалом у великому регіоні Африки та Індійського океану. Тому, фактично окупувавши Крим, Росія здійснює мілітаристську, диверсійну діяльність, військовий тиск у країнах Сходу. Це не лише Сирія чи

Росія використовує Крим як плацдарм для діяльності баз військово-морського флоту в басейні Середземного моря, на Близькому Сході й загалом у великому регіоні Африки та Індійського океану.

Лівія, це багато країн регіону, включно з Мозамбіком. За таких умов це стає глобальною проблемою. Крім того, можливо, ви знаєте про ситуацію на Камчатці, коли через недбалість російського війська величезні площі Тихого океану були заражені. Я боюся, що в ситуації подібного зараження на Чорному морі наслідки будуть трагічнішими, адже воно напівзамкнене. Екологічні системи Чорного та Азовського морів дуже вразливі. Мілітаризація знищує унікальні об'єкти, які мають стосунок не лише до України, але також до Туреччини, Болгарії, адже фактично йдеться про їхню рекреацію, рибальство та інші форми використання. Тому це не проблема України, це, як мінімум, регіональна проблема.

Наскільки дієвими є санкції, які були введені після анексії Криму? Цей інструмент доцільний?

Загалом санкції, запроваджені ЄС та США, є достатньо потужними. Питання лише в їх вірному застосуванні й контролі за ними. Я можу навести маленький приклад. Українська влада свого часу затримала на Дунаї судно, яке йшло з Криму з вантажем соди із заводу, розташованого в Красноперекопську. Там були фейкові документи, проте вантаж був призначений заводам Чехії для виробництва скла. Але ж продукція з Криму заборонена для використання! Втім, якщо це робиться через фірми-прокладки… а подібних прикладів багато. Наприклад, фірма «Сіменс» постачала до Криму турбіни. Італійські фірми постачають обладнання для свердловин, що викачують газ на шельфі Чорного моря. Є, на жаль, ситуації обходу санкцій. І сьогодні в рамках кримської платформи варто спілкуватися не лише про нові санкції, але і про контроль за наявними. Вони ефективні, проте якщо ми будемо їх контролювати, вони будуть ще ефективнішими. Я є прихильником того, щоби санкції стосувалися бенефіціарів, реальних економічних суб'єктів. Адже коли санкції стосуються російського офіцера, який катував кримчан, то звісно, що він не поїде ані до Праги, ані до Лондона, йому це байдуже. Але санкції проти підприємства, яке має великі рахунки — це вже дуже болісно для російської мафії. На жаль, сьогодні можна стверджувати, що держава в Росії — клептократична, мафіозна, події в Криму дуже яскраво це висвітлюють, оскільки росіяни фактично реалізують у Криму саме мафія-стейт. Вони використовують Крим не лише для мілітаристської діяльності, але і для збагачення окремих осіб. І тому для них ситуація блокування рахунків, нерухомості в цивілізованих країнах дуже болюча. Адже якщо вони розграбовують Крим, то хочуть це десь сховати, вони не бажають інвестувати в Крим.

ТЕМА

Місія нездійсненна?

Петро Андрусечко, Київ
Фото: **Український журнал**

Володимир Зеленський прийшов до влади під гаслами боротьби з корупцією та обмеження впливу олігархів. Після року перебування на посту президента України слово «деолігархізація» майже зникло із його заяв.

У 2019 році в опублікованому Bloomberg рейтингу мільярдерів серед 500 найбагатших людей — лише одне прізвище з України. Рінат Ахметов посів 339 місце, його майно оцінили в 5 млрд 610 млн доларів (український Forbes у 2020-му — $2,8 млрд).

Але статки найбагатших українців у різних рейтингах оцінюються по-різному. Це пов'язано з непрозорістю їхнього бізнесу. Однак якщо взяти до уваги підрахунки деяких українських ЗМІ, в одній із найбідніших країн Європи сукупні статки ста найбагатших українців можуть становити 23% ВВП України.

Значна частина цього майна була набута завдяки впливу найбагатших українців на функціонування держави.

По-перше, ЗМІ

На початку травня минулого року, невдовзі після перемоги Володимира Зеленського на президентських виборах, до Києва приїхав єврокомісар Йоганнес Ган. Після розмови з президентом він написав у твітері, що Зеленський здобув потужну перемогу й це дає йому «дуже сильний мандат для боротьби з корупцією та на "деолігархізацію"».

«Наш пріоритет — не боротьба з корупцією, а перемога над нею. Демонополізація в енергетиці, деолігархізація в масмедіа», — переконував Зеленський єврокомісара під час зустрічі.

Тогочасний радник президента Олександр Данилюк підкреслив, що «субсидіювання телеканалів на десятки мільйонів доларів — це ціна, яку платять олігархи за політичний вплив».

Під час пресмарафону в жовтні 2019 року Зеленський повторив, що олігархів належить позбавити впливу на редакційну політику. Цього можна було б досягнути шляхом прийняття спеціального закону, а також через контроль Нацради з питань телебачення та радіомовлення, половину членів якої призначає президент, а другу половину — парламент.

Депутати від «Слуги народу» в неофіційних розмовах у вересні минулого року заявляли, що президент справді втомився від впливу

олігархів у медіапросторі й хоче змінити ситуацію.

Втім, згаданий законопроєкт про ЗМІ спричинив хвилю критики й досі чекає на парламентське голосування. Експерти зазначили, що замість деолігархізації ЗМІ законопроєкт може обмежити роботу журналістів.

Зрештою, ЗМІ, хоч і є істотним елементом впливу олігархів, — це лише частина проблеми, пов'язаної з існуванням олігархічної системи в Україні.

Деолігархізація (не)відбувається не вперше

Уперше Україна отримала шанс позбутись олігархічної системи внаслідок Помаранчевої революції. Після перемоги Віктора Ющенка донецький клан здавався ослабленим. Люди вірили, що новому президенту вдасться реформувати державу й тим самим позбавити олігархів впливу. Але виявилося, що Рінат Ахметов, який фінансово підтримав опонента Віктора Ющенка, зміг швидко налагодити добрі стосунки із самим Ющенком. Решта олігархів також не скаржились, вони лише ділилися бізнесом та політичним впливом. Завдяки цьому своєрідному ноу-хау олігархів стало можливим одночасно підтримувати різні політичні сили, а точніше — партійні проєкти.

> «Хто я такий? Я стратегія чи випадковість? Я такий, як я є. І я будую відносини з людьми так, як я можу, і так, як я хочу. І поки я будую свої відносини, як я хочу, я буду незалежним… від фінансових груп і олігархів». Володимир Зеленський

З Віктором Януковичем, який замінив Ющенка у 2010 році, із самого початку все здавалося зрозумілим. Тема деолігархізації не розглядалася, оскільки донецький мільярдер Ахметов був головним і давнім фінансистом його діяльності та роботи Партії регіонів.

Втім, через деякий час виявилося, що Янукович та його оточення, крім своїх політичних прагнень, мали чималі фінансові апетити. Звідси тягнеться історія появи так званої «Сім'ї» та, наприклад, пов'язаного з ним молодого мільярдера Сергія Курченка. Чи був він олігархом? На це запитання важко відповісти, оскільки суперечки тривають і донині щодо того, хто насправді стояв за ним і яким був реальний вплив Курченка.

Так чи інакше, на шляху подальшого розвитку «ділових талантів» оточення Януковича став Майдан, одним із гасел якого був заклик позбавити олігархів впливу.

У травні 2014 року на президентських виборах переміг Петро Порошенко. Знову з'являється надія на закінчення епохи всемогутніх олігархів. Особливо після кривавого Майдану, втрати Криму та війни на Донбасі, з одного боку, та анонсів реформ і підписання Угоди про асоціацію з ЄС — з іншого.

Тим часом президент Петро Порошенко наголошує на необхідності деолігархізації. Початок здавався обнадійливим. У березні 2015 року Коломойського позбавили контролю над компанією «Укрнафта», і він подає у відставку з посади голови адміністрації Дніпропетровської області. У 2017 році держава націоналізувала «Приватбанк», що належав Коломойському. Однак війна з Коломойським стала нагадувати особисту боротьбу, аж ніяк не систематичну спробу зламу системи. Інші олігархи мають небагато приводів для скарг.

Навіть якщо взяти до уваги, що у 2017 році підприємства Ахметова, які опинилися на контрольованих проросійськими бойовиками районах, були націоналізовані, в іншій частині України його бізнес розвивався непогано. ДТЕК, що належить Ахметову, став фактично монополістом на українському енергетичному ринку.

«Не може державна влада боротися з кимось конкретним. Я не збираюся цього робити й не підтримаю, якщо це буде робити хтось інший, незалежно, як його звати — Коломойський, Ахметов, Фірташ, Курченко, і ще довгий список. Я наголошую, що жоден із них уперше не має жодного впливу на позицію президента. Це і є деолігархізація», — сказав Порошенко в лютому 2019 року.

Опоненти звинуватили Порошенка в тому, що він сам перетворився на олігарха. Всупереч обіцянкам, президент не позбувся свого бізнесу. На адресу Порошенка лунали закиди, що його «Кузня на Рибальському» виконувала державні замовлення на поставку техніки для армії.

Різні, проте сильні

Вплив олігархів в Україні — це мережа зв'язків між ними та державою через їхній вплив на партії, конкретних політиків та чиновників, а також засоби масової інформації.

Українські олігархи різняться за методами діяльності. Наприклад, Рінат Ахметов довгі роки уникав політичних заяв і лише відповідав на запитання про футбол. Ігор Коломойський, навпаки, в інтерв'ю різко коментує політику.

Зять колишнього президента Леоніда Кучми Віктор Пінчук позиціонує себе меценатом та засновником нових починань. Зокрема, серед його ініціатив так звана Ялтинська європейська стратегія (YES), до якої входять колишні видатні політики (як-от Олександр Квасьневський з Польщі).

З іншого боку, бізнес-партнер Ахметова російського походження, Вадим Новинський, який отримав із рук Януковича українське громадянство і який є депутатом парламенту з 2013 року.

Серед найбагатших є також Микола Злочевський, який перебуває в розшуку. Його компанія «Бурізма» була в центрі справи, пов'язаної із можливим імпічментом президента США. У справі Злочевського проводилося розслідування щодо отримання «Бурізмою» концесії в той час, коли Злочевський був міністром охорони навколишнього середовища.

Реальні дії чи симуляція?

У жовтні та листопаді 2019 року тогочасний прем'єр Олексій Гончарук та міністр розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України Тимофій Милованов запевняли, що деолігархізація — один із найважливіших пріоритетів політики нового уряду.

Прем'єр-міністр Гончарук протримався на своїй посаді дуже недовго. Гончарук, власне, переконував, що деолігархізація є одним із пріоритетів його уряду. Прем'єра звільнили в березні, його місце зайняв Денис Шмигаль, колишній менеджер концерну Ріната Ахметова ДТЕК.

У лютому 2020 року звільнили голову Офісу президента Андрія Богдана. Його звинуватили в надто близьких контактах з Ігорем Коломойським. На місце Богдана прийшов Андрій Єрмак.

Але останні розслідування програми «Схеми» показують, що особа з оточення президента Зеленського, а саме його перший помічник Сергій Шефір, таємно контактує з олігархами (і Коломойським, й Ахметовим).

ЗМІ, що належать Ахметову, особливо телеканали «Україна» та «Україна24», доволі прихильно ставляться до президента Зеленського. Коли пандемія коронавірусу змусила владу ввести карантин, Зеленський зустрівся з олігархами і звернувся за фінансовою допомогою в боротьбі з пандемією. Україну, фактично, було поділено на області, якими мали опікуватися поодинокі олігархи. Невідомо, як насправді виглядала ця допомога. Але коментатори заговорили про зростання політичного впливу олігархів, адже не важко припустити, що за таку допомогу будуть виставлені певні рахунки.

Останні розслідування програми «Схеми» показують, що особа з оточення президента Зеленського, а саме його перший помічник Сергій Шефір, таємно контактує із Коломойським та і з Ахметовим.

Хто я?

«Хто я такий? Я стратегія чи випадковість? Я такий, як я є. І я будую відносини з людьми так, як я можу, і так, як я хочу. І поки я будую

свої відносини, як я хочу, я буду незалежним… від фінансових груп і олігархів». «Я не є лобістом їхніх інтересів. Вони не можуть натиснути на мене, щоби поставити ту чи іншу людину на посаду. Мені здається, вони навіть не хочуть, чи бояться, чи розуміють, що немає сенсу в тому, щоби мені це пропонувати», — сказав 20 травня на пресконференції Зеленський, відповідаючи на запитання про взаємовідносини з олігархами.

Президент висловився так: «Надам повну незалежність Антимонопольному комітету щодо дій у бік тих чи інших фінансових груп». Однак за місяць до того програма «Наші гроші», яка розслідує корупційні справи, зазначила, що Антимонопольний комітет України не реформували, а «фінансування АМКУ продовжує

Місцеві вибори для Коломойського — це лише частина масштабнішої гри, яка передбачає посилення його політичного впливу у Верховній Раді та в уряді. Від цього може залежати майбутнє олігарха.

бути одним із найнижчих серед інших державних структур центрального рівня».

Зеленський переконував усіх у своєму бажанні, щоб олігархи «жили і працювали за законом».

Змушування до співпраці

Зеленському до певної міри вдалося відкинути звинувачення в тому, що він є лише маріонеткою в руках Коломойського, коли було прийнято банківський закон, відомий також як «антиколомойський», який забороняє повертати націоналізовані банки їхнім колишнім власникам. Парламент прийняв закон за безпосередньої участі президента на засіданні.

Натомість Коломойський не збирається здаватися. У фракції «Слуга народу» має свою групу депутатів, яка, схоже, за останні місяці збільшилась. Напередодні місцевих виборів олігарх взявся підтримувати партію «За майбутнє». Судячи з обсягів передвиборчої реклами, партії не довелося скаржитися на брак коштів.

Одним із її керівників є Ігор Палиця, який тривалий час був пов'язаний із Коломойським. Останніми тижнями він став постійним гостем головного політичного ток-шоу «Право на владу» на каналі олігарха «1+1». Палиця — головний гість, складається враження, що решта гостей виконує лише роль масовки.

На думку експертів, місцеві вибори для Коломойського — це лише частина масштабнішої гри, яка передбачає посилення його політичного впливу у Верховній Раді та в уряді. Від цього може залежати майбутнє олігарха. У даний час Коломойський перебуває під слідством у Сполучених Штатах, і наявність його паспортів та громадянств, імовірно, не допоможуть бізнесменові. Однак політичний вплив, який він має в Україні, може допомогти йому в отриманні імунітету.

«Олігархи досі зберігають вплив. Наприклад, вони володіють більшістю національних телеканалів. Свобода інформації є киснем демократії, а незалежні медіа мають вирішальне значення в зусиллях України щодо забезпечення стійкого інформаційного простору та активного громадянського суспільства». Про це в опублікованому у вересні матеріалі нагадав «Європейській правді» Верховний представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки Жозеп Боррель.

«Президент дуже добре розуміє необхідність того, що в Україні треба подолати олігархат... Що стосується деолігархізації, то це абсолютно чіткий пріоритет, який є в глави держави, і завдання, які виставляються ним Кабінету міністрів», — заявив радник президента України з економічних питань Олег Устенко в ефірі одного з телеканалів у вересні.

Гроші — наше все,
або
Як відомі банки співпрацюють з олігархами

Тетяна Козак
Фото: **Український журнал**

Витік даних з американського FinCEN дозволив пролити світло на підозрілі фінансові операції на суму майже 2 трильйони доларів, які проводили великі міжнародні банки. Розслідування показало, що ця гра не обійшлася без імен українських олігархів.

20 вересня видання BuzzFeed News (США) та Міжнародний консорціум журналістів-розслідувачів (ICIJ) почали публікувати результати свого розслідування, яке стало можливим завдяки витоку інформації з FinCEN.

FinCEN — це абревіатура Financial Crimes Enforcement Network. Ідеться про установу при Міністерстві фінансів США, що займається відстеженням відмивання грошей.

Згідно із законодавством США, банки зобов'язані надсилати інформацію про підозрілі операції своїх клієнтів саме до FinCEN. Метою такої діяльності є запобігання незаконним переказам грошей на терористичну діяльність, торгівлю зброєю та наркотиками.

Редакція BuzzFeed News отримала матеріали від свого джерела у FinCEN і спочатку мала намір опрацювати інформацію самостійно. Однак виявилося, що це перевищило її можливості, і BuzzFeed News поділилися даними з журналістами ICIJ.

Уся ця інформація оповита банківською таємницею. Йдеться про підозрілі операції за період 1999–2017 років на загальну суму майже 2 трлн доларів. Це величезна кількість документів, але їхній обсяг не перевищує 0,02% від усіх звітів банків про підозрілі операції клієнтів.

Документи, що потрапили до рук журналістів, пов'язані між собою справою втручання Росії у вибори президента США у 2016 році, хоч наявна в них інформація стосується не лише США та Росії.

Більшість інформації походить від звітів найбільших міжнародних банків: JPMorgan, HSBC, Standard Chartered Bank, Deutsche Bank та Bank of New York Mellon тощо.

Хто тут злочинець?

Оприлюднені документи показують, що підозрілі операції допускали й великі та відомі банки. Наприклад, банк HSBC дозволив грошові перекази по всьому світу, створюючи схеми шахрайства.

JPMorgan перерахував мільярд доларів на рахунок фірми, не знаючи, кому вона належить.

Лише згодом банк заявив, що компанія може належати члену мафії, якого розшукує ФБР.

Barclays Bank у Лондоні використовувався однією з довірених осіб президента Російської Федерації Володимира Путіна, даючи таким чином можливість уникати санкцій.

До того ж документи свідчать, що в Лондоні було зареєстровано понад три тисячі компаній, які перелічені у звітах про підозрілу діяльність.

Зі свого боку, Центральний банк ОАЕ обслуговував місцеву компанію, знаючи, що вона може допомогти Ірану ухилятися від санкцій.

До списку банків також входить Deutsche Bank, на рахунках якого могли осідати або переказуватися брудні гроші за організовану злочинність від терористів та наркоторговців.

Також Standard Chartered протягом багатьох років переказував арабському банку гроші клієнтів, чиї рахунки в йорданському банку використовувалися для підтримки тероризму.

Впадає в око, що банки самі ж порушували власні нормативні акти навіть тоді, коли було відомо, що йдеться про підозрілі операції.

Український слід і незакінчений бізнес Януковича

У згаданому розслідуванні взяли участь також журналісти української редакції slidstvo.info, адже документи містять і підозрілі операції українських олігархів. Операції приблизно на суму 500 млн доларів здійснювали українські банки. Через банк ПУМБ, який належить Ріната Ахметову, пройшло понад 100 мільйонів. Ще більше грошей мав перерахувати «Міжнародний інвестиційний банк» Петра Порошенка. Але до списку також увійшли: «Приватбанк», який тоді належав Ігорю Коломойському, та «Надра Банк» Дмитра Фірташа тощо.

Але ще більше грошей українські олігархи переказали через іноземні банки. Документи свідчать (38 звітів), що у 2003–2017 роках американські банки переказали 2,37 млрд доларів (756 операцій).

FinCEN вело слідство в справі американського політтехнолога Пола Манафорта, який працював на Дональда Трампа, а раніше також на Віктора Януковича. Кілька років тому набула розголосу так звана «чорна бухгалтерія» Партії регіонів та гонорари Манафорта. У вересні 2017 року американські слідчі зафіксували грошові перекази між компаніями Манафорта та фірмами його партнерів. Це сталося після того, як виявилось, що Манафорт працював із підозрілими клієнтами та брав участь у відмиванні грошей.

Ще одна справа стосується соратника Януковича, цього разу з України. Йдеться про Юрія Іванющенка та його можливу участь у схемі із відмивання грошей під час покупки обладнання для шахти імені Бажанова в Макіївці.

Серед колишніх найближчих соратників Януковича в документах фігурує також ім'я політика та бізнесмена Андрія Клюєва, що, зокрема, був віцепрем'єр-міністром уряду Миколи Азарова та останнім главою адміністрації Януковича. Як і колишній президент, він також утік до Росії. Андрій Клюєв та його брат Сергій займалися бізнесом, використовуючи свій політичний вплив.

У 2017 році американський банк JPMorgan Chase повідомив FinCEN про підозрілі транзакції на великі суми, пов'язані з компанією NoviRex Sales LLP. Власне ця компанія, як вважається, належить Андрію Клюєву, звідси висновок, що це можуть бути кошти, отримані незаконно з українського бюджету.

Віденський клієнт найстарішого американського банку

Чимало інформації в документах стосується обігу грошей олігарха Дмитра Фірташа. Німецьке видання Süddeutsche Zeitung на підставі документів FinCEN навіть присвятило йому окрему статтю.

Фірташ заробив капітал на посередництві у торгівлі газом між Росією та Україною. Він володіє багатьма компаніями не тільки в Україні, але й в інших країнах, як-от Німеччина, Італія, Угорщина та Австрія. З березня 2014 року він живе в Австрії. Саме тоді він був заарештований австрійською поліцією на прохання американських слідчих за підозрою в даванні хабара у розмірі 18 млн доларів індійським чиновникам для отримання дозволів на розробку родовищ титану в Індії.

США вимагали його екстрадиції, і після багатьох років судових боїв, у червні 2019 року Верховний суд Австрії на неї погодився. Однак

Серед колишніх найближчих соратників Януковича у розслідуваннях з відмивання грошей фігурує також ім'я політика та бізнесмена Андрія Клюєва, що, зокрема, був віцепрем'єр-міністром уряду Миколи Азарова та останнім главою адміністрації Януковича. У 2017 році американський банк JPMorgan Chase повідомив FinCEN про підозрілі транзакції на великі суми, пов'язані з компанією NoviRex Sales LLP. Власне ця компанія, як вважається, належить Андрію Клюєву, звідси висновок, що це можуть бути кошти, отримані незаконно з українського бюджету.

захисники Фірташа попросили суд переглянути справу ще раз.

Фірташ та його компанії співпрацювали з одним із найстаріших американських банків Bank of New York Mellon. Це був банк-кореспондент для фінансової установи Фірташа «Надра Банку» і, згідно з документами FinCEN, до арешту Фірташа у 2014 році між банками проходили значні суми. Ані розслідування, проведене проти нього, ані підозра в його співпраці з кримінальним авторитетом Семеном Могилевичем, який був одним із найбільш розшукуваних злочинців, цьому не завадили.

Виявляється, BNYM не дуже цікавився походженням грошей, подарованих Фірташу та його компанії. До 2014 року «Надра Банк» переказав таким чином через BNYM майже один мільйон доларів для Фірташа. Принаймні в одному ви-

падку йдеться про переказ 658 тисяч доларів компанії, що належить фірташівському холдингу Group DF за «консультативні послуги». Є підозра, що таким чином відмивали гроші.

Ахметов, Коломойський та інші, або Свобода грошового обігу

Barclays — одна з найбільших компаній банківського обслуговування у Великобританії. Хоч її хвилювало походження грошей, вона займалася їх переказами на користь Ріната Ахметова та його компаній. Загальна сума трансфертів у 2009–2016 роках становила 2 млрд доларів.

Журналісти пояснили, що у 2014 році Barclays передав до FinCEN звіт про підозрілий обіг грошей, пов'язаний із компаніями Ахметова, за останні 5 років.

У цьому звіті було навіть зазначено, що у вересні 1999 року звіт МВС України визначив Ахметова як лідера «організованого злочинного синдикату». Адвокати Ахметова вказували, що документ МВС неправдивий. Але американський банк також зазначив у своєму звіті для FinCEN, що в дипломатичному повідомленні США 2006 року Партія регіонів, чиє фінансування пов'язане з Ахметовим, називається «притулком для мафіозі та олігархів».

Тим не менше, занепокоєння банку роками не заважали українському олігарху здійснювати операції. Цікаво, що у 2014 році швейцарська філія Barclays повідомила про блокування рахунків компаній System Capital та System Family Management Ltd. Однак на практиці блокування не призвело до заморожування цих рахунків, й операції з ними тривали. Незважаючи на щораз більші сумніви банку щодо співпраці з бізнесом Ахметова, як зазначив банк у своїх документах, у співпраці з System Family Management мало що змінилося — у червні та липні 2015 року зі швейцарського рахунку Ахметова було перераховано 9 млн доларів.

Лише в липні 2015 року банк вирішив заблокувати операції, здійснені System Family Management, System Capital Management та Metinvest International SA, та розірвав з ними співпрацю.

Олігархічними грошима також оперував Deutsche Bank. Точніше, йдеться про його співпрацю з Ігорем Коломойським. Німецький банк допоміг українському олігарху у відмиванні грошей. Між 2007 та 2013 роками понад 750 мільйонів доларів надійшло в бізнес-компанію Коломойського в Сполучених Штатах. Журналісти, спираючись на отримані документи, довели, що з компаній на Британських Віргінських островах (підконтрольних Коломойському та його бізнес-партнеру Геннадію Боголюбову) було переказано щонайменше 490 мільйонів доларів. Більшу частину цих грошей Коломойський використав для придбання нерухомості у США. Крім того, 268 мільйонів доларів, також із допомогою Deutsche Bank, було переказано іншим компаніям, які контролювали Коломойський та Боголюбов. Документи підтверджують, що Deutsche Bank провів тисячі транзакцій, пов'язаних із компаніями Коломойського в США у 2006–2015 роках.

За порушення законів про боротьбу з відмиванням грошей у США Deutsche Bank за останні 3 роки сплатив сотні мільйонів доларів.

А ФБР розслідує бізнес Коломойського в США. Усе вказує на те, що український олігарх може розділити долю Фірташа.

Окрім згаданих українських олігархів, у документах, отриманих журналістами, є також імена екпрезидента Петра Порошенка та колишньої прем'єр-міністерки Юлії Тимошенко. Їхні іноземні операції також викликають підозри.

Але ці документи свідчать насамперед про жадібність банків, котрі, незалежно від юридичних зобов'язань та власних внутрішніх норм, дозволяли проводити через свої рахунки мільярди доларів.

За останні роки не вперше з'являються конфіденційні документи, що проливають світло на інтереси найбагатших людей у світі. Раніше відбулося декілька масових звітів з офшорних юрисдикцій: Offshore Leaks, Bahamas Leaks, Panama Papers, Paradise Papers. Отже, незабаром можна очікувати на інші публікації про непрозорі інтереси українських олігархів.

Партія влади без власного «голосу»

Олексій Набожняк,
консультант із комунікацій, засновник консалтингового агентства Exper.Tips

Напередодні першого туру президентських виборів тоді ще кандидат на посаду президента Володимир Зеленський заявив, що має намір змінити ситуацію на залежному від олігархів телевізійному ринку. Багатіїв-власників каналів він пообіцяв перетворити «на портфельних інвесторів, щоби вони не впливали на новинну політику». Втім, через півтора року після цієї заяви вплив найбагатших людей на медіа лише посилюється, усе більше поляризуючи суспільні настрої. Натомість партія влади, створена професійними медійниками, чи не вперше за новітню історію залишилася без «власного» медійного майданчика.

Основні гравці медіаполя

Упродовж кількох останніх років структура медіавласності ключових медіа в Україні майже не змінювалась. Медіагрупу «Україна», у яку входять, зокрема, телеканали «Україна», інформаційний «Україна24», сайт segodnya.ua, контролюють структури найбагатшого українського підприємця Ріната Ахметова. Найбільший вплив на групу «1+1 медіа», — куди, крім каналу, входять також інформагентство УНІАН та сайт tsn.ua, — має олігарх Ігор Коломойський. Крім нього, партнерами в структурах «1+1» є також співвласник «Динамо-Київ» Ігор Суркіс та дружина народного депутата, голови політради партії «Опозиційна платформа "За життя"» Віктора Медведчука, Оксана Марченко.

Медведчукові через його однопартійця Тараса Козака також підконтрольний медіахолдинг «Новини», до якого входять телеканали «112. Україна», NewsOne та ZIK, що є одними з лідерів інформаційного мовлення в Україні.

Інший однопартієць Медведчука, колишній глава адміністрації Віктора Януковича Сергій Льовочкін разом із власником низки хімічних підприємств та газових компаній олігархом Дмитром Фірташем (з 2014 року очікує на екстрадицію до США в Австрії через звинувачення в хабарництві) керують великим загальнонаціональним каналом «Інтер» та медіагрупою, до якої він входить (зокрема ІА «Українські новини»).

Колишньому президенту Петрові Порошенку належить інформаційний «5 канал», і з огляду на виразну риторику щодо підтримки екс-глави держави, до його сфери впливу також зараховують новинний «Прямий» канал. Близь-

кий до них за «політичним духом» є інформаційний телеканал «Еспресо», який належить синові власника залізорудної компанії Ferrexpo Костянтина Жеваго, а також дружині народного депутата від «Європейської Солідарності» Миколи Княжицького. Раніше стосунок до каналу мали також дружина міністра внутрішніх справ Арсена Авакова й колишній прем'єр-міністр часів Порошенка Арсеній Яценюк.

Зять президента Леоніда Кучми Віктор Пінчук та його дружина Олена володіють групою StarLightMedia, до якої, серед іншого, входять великі загальнонаціональні телеканали ICTV, СТБ та «Новий», а також газета «Факти і коментарі».

Як розподілені симпатії глядачів

Опитування показують, що телебачення з великим відривом є ключовим джерелом інформації для українців. На другому місці — соціальні мережі, вплив яких за останній рік суттєво збільшився. Майже чверть респондентів черпають новини з онлайн-видань.

За даними останніх рейтингів, лідерами серед загальнонаціональних каналів є «Україна», ICTV, «1+1», «Інтер» та СТБ, натомість серед інформаційних нішевих каналів першість тримає «Прямий», за ним іде трійка каналів Медведчука, «Еспресо», «5 канал», і наприкінці списку — «24 канал», підконтрольний сім'ї мера Львова Андрія Садового (умовно «патріотичний» блок) та «Наш» колишнього депутата Євгена Мураєва (зараховують до проросійських). Водночас опитування демонструють, що кількість прихильників «медведчуківських» каналів суттєво зростає.

Про те, що українські телеканали здебільшого є інструментом піару та просування інтересів власників — олігархів та політиків, — медіакритики говорять як про загальновідомий і звичний факт. Для Ахметова це підтримка його благочинних ініціатив на Донбасі, інтересів на енергетичному ринку, політиків, яким він симпатизує (Олег Ляшко, Арсеній Яценюк, колишні співробітники його підприємств, що стали депутатами). Для Медведчука та Фірташа — проросійський «мирний» порядок денний, піар нардепів від ОПЗЖ; для Пінчука — бізнес-інтереси і благодійні проєкти, а також не байдужа йому партія «Голос»; для Порошенка, канали якого з провладних перейшли в нішу опозиційних, — нищівна критика влади з погляду його фракції «Європейська Солідарність».

Політичні симпатії «Інтеру», каналів Медведчука й частково «України24» експерти називають проросійськими. Трансляція ними політичних наративів північного сусіда, у тому числі дезінформації про стан політики, економіки, зовнішній вплив на Україну, війну на Сході та інші важливі теми неодноразово ставала предметом досліджень. Подібну риторику мають також «Вєсті» колишнього міністра доходів і зборів часів Януковича Олександра Клименка, а також «Страна.ua» колишнього головреда «Вєстєй» Ігоря Гужви (нині проживає в Австрії).

На противагу їм, свого «патріотизму» не приховують канали з умовної групи «за Порошенка» («5 канал», «Прямий», «Еспресо»), а також «24 канал» Садового, який у якості форпосту облюбували для себе антикорупційні активісти та розслідувачі.

Регіональний розподіл глядачів приблизно відповідає політичному поділу країни на «проєвропейський» і «проросійський» табори: респонденти із західних та центральних областей частіше довіряють «1+1», ICTV, «Прямому», «Еспресо» та «24 каналу»; респонденти з південних регіонів — «Україні»; з південних та східних — «Інтеру»; зі східних — «112.Україна», NewsOne. Це підтверджує і накладання політичних уподобань на мапу медіадовіри: виборці «Слуги народу» та «Батьківщини» найбільше довіряють «1+1» (35%), «Україні» (22%), СТБ (21%); виборці ОПЗЖ — «112.Україна» (34%), NewsOne (33%), «Інтеру» (25%), «Україні» (24%); виборці «Європейської Солідарності» — «Прямому каналу» (35%), «5 каналу» (28%), «Еспресо ТВ» (21%), ICTV (20%).

Партія влади без медіа

На відміну від яскраво виражених «проросійських» та «патріотичних» сил, владна партія «Слуга народу», що має більшість у парламенті, монокоаліцію і власний уряд, фактично не має «свого» майданчика для контрольованого донесення власної точки зору, що є феноменом в українській політиці.

Цікаво, що для самого президента Зеленського «піар-двері» телеканалів залишаються відкритими. За останні місяці — як з огляду на наближення місцевої виборчої кампанії, так і з огляду на ймовірне знаходження спільної мови із власниками каналів — кількість піарних матеріалів про главу держави на телеекранах зростає.

На роль «провладного» міг би претендувати холдинг Коломойського «1+1». Однак політичні шляхи власника із президентом Володимиром Зеленським перетинаються тепер дуже нечасто. І прихильність на його каналі можуть здобути хіба що депутати з неформальної «групи Коломойського» у фракції «СН» (говорять про орієнтовно 60-70 депутатів із 246), які перебувають у «внутрішній опозиції» до керівництва й часто «синхронізуються» із критиками влади від ОПЗЖ, у тому числі і відвідуючи канали Медведчука. Крім того, в «1+1» є свій фаворит на місцевих виборах — партія «За майбутнє» бізнес-партнера Коломойського Ігоря Палиці, яка отримує на ефірах каналу «теплу ванну».

Натомість і медіагрупа «Новини» («112.Україна», NewsOne, ZIK), а також близькі до них «Наш» Мураєва і «Україна24» Ахметова, і «патріотичні» канали змушують «слуг» — якщо ті з'являються в них на ефірах — перебувати в позиції постійного виправдання, а в «заочних» битвах без жодних докорів сумління прямо поливають провладну партію брудом.

«Пам'ятаєте, як під час виборів президента Володимир Зеленський ігнорував ток-шоу та кликав Порошенка на стадіон? Бо в старозаповітних студіях «міцні господарники» почувають себе як акули у воді, а в креативних форматах — як акули на суші. Здавалося, владна команда й далі дотримуватиметься подібної стратегії, але ні — численні "слуги" повсідалися на багатогодинних ток-шоу та почали програвати ефір за ефіром», — пише оглядач «Детектор.Медіа», авторитетного watchdog на медійному ринку, Ярослав Зубченко. Напередодні місцевих виборів ситуація є досить загрозливою, адже навіть попри «віп-агітацію» з боку президента зрозуміло, що партія не є монолітною і не може артикулювати єдині цінності на заході й на сході країни. Скандали із нібито «продажем» місць у списках лише додають олії у вогонь.

Водночас цікаво, що для самого президента Зеленського «піар-двері» телеканалів залишаються відкритими. За останні місяці — як з огляду на наближення місцевої виборчої кампанії, так і з огляду на ймовірне знаходження спільної мови із власниками каналів — кількість піарних матеріалів про главу держави на телеекранах зростає.

Олігархат по-українськи

Анастасія Магазова, Берлін – Київ
Фото: **Український журнал**

Останніми десятиліттями ледве не кожен політик, що приходить до влади в Україні, обіцяє всеосяжну та тотальну боротьбу з корупцією та олігархами. Цього ж щоразу вимагають і західні партнери України, надаючи черговий фінансовий транш. «Весна прийде — саджати будемо» — один із найяскравіших лозунгів президентської кампанії Володимира Зеленського, який також обіцяв перезавантажити відносини влади з олігархами. Він уже понад рік у президентському кріслі, тож як тепер почуваються найбагатші та найвпливовіші люди України?

Разом зі здобуттям Україною незалежності в 1991 році країна також отримала цілий новий соціальний прошарок, який сьогодні відомий уже кожному — олігархи. Так в Україні прийнято називати групу людей, що набули свої статки напівлегальними або корупційними шляхами завдяки контролю та впливу на владні гілки. Одним з основних підґрунть для появи олігархів в Україні стала масштабна та стихійна приватизація державних підприємств під час переходу країни на ринкову економіку після розпаду Радянського Союзу.

У 2020 році журнал Forbes до свого традиційного рейтингу найбагатших людей планети включив шістьох доларових мільярдерів-українців. Кожен із них має ореол олігархату.

Металургійний магнат Рінат Ахметов із 2006 року залишається найбагатшим українцем. У 2020 році його офіційні статки становлять 2,4 мільярди доларів. Утім, у порівнянні з попереднім роком він втратив $3,4 млрд та шістсот позицій, спустившись на 875 сходинку в рейтингу Forbes. Водночас, станом на жовтень 2020 року, поточне становище Ахметова дещо покращилось — на цей час його статки складають $3 мільярди, згідно з даними того ж Forbes.

Другим найбагатшим українцем уже традиційно залишається Віктор Пінчук, засновник бізнес-групи EastOne, який посідає 1613-те місце у всесвітньому рейтингу мільярдерів зі статком $1,3 мільярди. За попередній рік він втратив майже $100 млн та 8 позицій у рейтингу Forbes.

Співзасновники та бізнес-партнери групи «Приват» Геннадій Боголюбов та Ігор Коломойський також традиційно потрапили до

цього рейтингу. Ексвласник «Приватбанку» Боголюбов зі статком у $1,2 млрд посів 1730-те місце, а Коломойський з $1 млрд — 1990-ту сходинку. Якщо статки Боголюбова за рік не змінилися, то його партнер Коломойський втратив майже $100 млн та 49 пунктів.

До рейтингу Forbes потрапив також український агробізнесмен Юрій Косюк, який є найбільшим виробником м'яса птиці в Україні, зі статком $1,1 млрд. За рік він втратив майже 300 млн доларів.

Втративши минулоріч близько $500 мільйонів, до списку з капіталом в $1 млрд таки потрапив виробник залізної руди та колишній соратник Юлії Тимошенко Костянтин Жеваго.

Прикметно, що у 2020 році через втрату статків до рейтингу світових доларових мільярдерів не потрапив бізнесмен-політик Вадим Новинський. У рейтингу також немає імені п'ятого президента України Петра Порошенка, кондитерський бізнес якого забезпечив йому в сліпому трасті статки у розмірі близько $1,4 млрд.

Фактично, кожен із названих бізнесменів заробив свої активи внаслідок приватизації державних підприємств на початку 2000-х років. Кожен із них різною мірою сьогодні дотичний до владних структур та має прямий чи опосередкований вплив на різні політичні групи в Україні.

Утім, іменами українців у рейтингу Forbes українські олігархи не вичерпуються. У країні налічується орієнтовно 35 олігархічних груп та фінансово-політичних кланів. Однак за «дивним» збігом обставин, найбагатші в Україні є і найвпливовішими. Більшість із них за всіх президентів мали лояльність влади або впливали на її рішення через свої монополії.

Король Донбасу

Історично склалося, що фінансово-політичні клани формувалися в Україні за регіональною ознакою. Яскравим прикладом є Донбас, розділений з 2014 року лінією фронту. Рінат Ахметов за останні два десятиліття фактично локалізував ключову промисловість регіону у власних руках. І попри втрату контролю над частиною підприємств через війну він досі залишається найбагатшою людиною України.

До його холдингу SCM (System Capital Management) входять металургійна корпорація «Метінвест» та енергетичний холдинг ДТЕК. Ахметов також володіє більшою частиною вугільних шахт, а також ще 10 років тому державними підприємствами «Укртелеком» та «Київенерго». До власності олігарха також належать оператор мобільного зв'язку Life, футбольний клуб «Шахтар» та медіахолдинг, до якого входять 8 телеканалів та майже 10 видань.

Попри те, що Рінат Ахметов був головним спонсором та соратником президента-втікача Віктора Януковича, йому вдалося втримати свої позиції й після Революції Гідності за президентства Петра Порошенка. І, судячи з усього, за рік йому вдалося знайти також спільну мову і з Володимиром Зеленським.

Хоч статки Ахметова у 2019 році зазнали значних втрат, підтримувані ним кандидати не потрапили до парламенту після виборів, і «його» людей тепер там не більше десятка, під кінець 2020 року справи олігарха виглядають не так апокаліптично.

Навіть пандемія коронавірусу зіграла на руку Рінату Ахметову та змогла значно зблизити його з президентом Зеленським. Ще в березні на прохання президента він закупив 200 автомобілів швидкої допомоги, згодом його Фонд виділив 300 млн гривень на боротьбу з коронавірусом та взяв під опіку цілих три області України. З часом усе помітнішою стала тенденція лояльного висвітлення діяльності Зеленського на телеканалах, що належать Ахметову. Деякі кадрові рішення в Кабінеті міністрів також вказують на дружні відносини між президентом та олігархом. Наприклад, чинна виконувачка обов'язків міністра енергетики — важливої для олігарха галузі — раніше була напряму дотична до компанії ДТЕК Ріната Ахметова.

Олігарх-меценат

Віктор Пінчук завдяки своїм статкам обіймає друге місце в рейтингу найбагатших людей України. Його трубно-колісна корпорація «Інтерпайп» є монополістом із виробництва нафтогазових труб та коліс для залізничного транспорту в Україні. До початку збройного конфлікту з Росією ця країна була основним

ринком збуту його продукції. Втрата російського ринку значно позначилася на прибутках Пінчука, утім, його компанії швидко переорієнтувалися на внутрішній український ринок. Не без лояльності керівництва одного з найбільших бюджетотворчих підприємств «Укргазвидобування» Пінчук став головним постачальником труб для найбільшого виробника газу та нафти в Україні. Свою колісну продукцію олігарх переорієнтував на державну «Укрзалізницю».

Ще однією з пріоритетних галузей залученості Віктора Пінчука є медійна. Він є власником телехолдингу StarLightMedia, до складу якого входять 7 українських телеканалів.

Основний свій капітал Віктор Пінчук заробив наприкінці 90-х років. Тоді ж він одружився з донькою другого президента України Леоніда Кучми, який також сприяв розквіту бізнесу свого нового родича.

Політична кар'єра Пінчука обмежується двома походами до Верховної Ради у якості депутата. З 2006 року олігарх повністю присвятив себе бізнесу та благодійності.

Утім, це не означає, що в нього немає лобістів його інтересів у різних гілках української влади. Щонайменше в кожному з кількох останніх скликань парламенту серед депутатів були «його» люди — партнери, колишні менеджери його підприємств або просто підтримувані ним депутати. Віктор Пінчук надає перевагу тому, щоби розподіляти своїх фаворитів до різних політичних партій та парламентських фракцій. Не стало винятком і 9-те чинне скликання Верховної Ради. Асоційованих із ним людей можна побачити й у «Слузі народу», й у «Голосі», і в «Європейський Солідарності», і в «Батьківщині».

З новою владою Володимира Зеленського олігарх радше знайшов порозуміння, аніж навпаки. Він навіть свого часу допомагав Володимиру Зеленському вмовляти Леоніда Кучму повернутися до роботи в Тристоронній контактній групі з мирного врегулювання на Донбасі. Згодом Зеленський так прокоментував цю «допомогу» Пінчука: він лише допомагав вмовляти тестя, натомість за це нічого не просив.

Віктор Пінчук також долучився до підтримки звільнених Зеленським політв'язнів Кремля. Як підкреслюють у Фонді Пінчука, саме за ініціативи президента Зеленського фонд купив житло 24-м звільненим українським морякам та квартири в Києві п'ятьом колишнім бранцям, серед яких кримчани Олег Сенцов, Олександр Кольченко та Володимир Балух.

Не відмовив Пінчук і в проханні Зеленського про надання допомоги в боротьбі з коронавірусом. Він не тільки взяв під опіку Дніпропетровську область, але й виділив кілька мільйонів доларів на закупівлю медичного обладнання.

Група «Приват»

Сфера бізнесових інтересів Ігоря Коломойського досить розгалужена. Він має нафтовий бізнес та офіційно контролює 42% державного підприємства «Укрнафта», що є монополістом із видобутку нафти в Україні. Йому також належать два феросплавні та єдиний нафтопереробний заводи, кілька гірничозбагачувальних комбінатів, авіакомпанія МАУ, гірськолижний курорт «Буковель», мережа АЗС та ще кілька десятків підприємств. Керівництво державної «Центренерго» також пов'язують напряму з олігархом Коломойським. Він також є власником медіахолдингу, до якого входять телеканал «1+1», інформаційне агентство та ще майже десяток видань. Увесь його бізнес об'єднаний у неформальний холдинг «Приват Груп», партнером Коломойського у якому є Геннадій Боголюбов.

Попри всі прогнози опонентів Володимира Зеленського під час президентської кампанії, його давній телевізійний бізнес-партнер Ігор Коломойський так і не став головним фаворитом-олігархом нової української влади. Їхні взаємини через рік після обрання Зеленського радше можна описати як «не війна й не мир».

Велика частина українського суспільства завдяки медіа, що належать опонентам Зеленського, сформувала стале сприйняття Зеленського-президента як «людини Коломойського». Утім, своїми публічними кроками Зеленський усіляко намагається дистанціюватися від олігарха. Лише одне ухвалення «банківського закону», згідно з яким Коломойський назавжди втрачає «Приватбанк», свідчить, що це точно не те, що очікував Коломойський від Зеленського.

Однак в Ігоря Коломойського є ще досить вагомі важелі впливу на пропрезидентську

парламентську фракцію «Слуга народу», до якої входить щонайменше 15-20 «його» людей. Вони легко можуть розвалити сумнозвісну монобільшість, коли закон чи голосування невигідні їхньому патрону. Голосування за так званий «антиколомойський закон» чітко показало, скільки людей може мобілізувати «група Коломойського» у Верховній Раді.

Експерти, аналізуючи становище Ігоря Коломойського через рік після перемоги Володимира Зеленського на президентських виборах, розходяться в оцінках. Частина з них наголошують, що ухваленням «антиколомойського закону» Зеленський засвідчив про неоголошену війну Коломойському. Що в перспективі може перерости в гарячу фазу, адже його компанії залишаються монополістами у багатьох ключових галузях. Інша ж частина експертів переконана, що олігарх та його люди досі мають «зелене світло» у владних коридорах, і місцеві вибори лише посилять їхні позиції.

З президента в парламентарі

Попри передвиборчі обіцянки та п'ять років у кріслі президента Петро Порошенко й до сьогодні не втратив свого статусу олігарха. Хоч

Фактично, кожен із українських олігархів заробив свої активи внаслідок приватизації державних підприємств на початку 2000-х років. Кожен із них різною мірою сьогодні дотичний до владних структур та має прямий чи опосередкований вплив на різні політичні групи в Україні. В Україні налічується орієнтовно 35 олігархічних груп та фінансово-політичних кланів. Однак за «дивним» збігом обставин, найбагатші в Україні є і найвпливовішими. Більшість із них за всіх президентів мали лояльність влади або впливали на її рішення через свої монополії.

він ще у 2016 році офіційно заявив, що передав частку своїх активів концерну Roshen у т.зв. «сліпий траст», сьогодні його статки журнал Forbes оцінює у $1,4 мільярда.

Основними активами родини екпрезидента, а нині парламентаря, окрім корпорації Roshen, є підприємства оборонної промисловості, транспортної галузі, аграрного сектору, інвестиційний фонд та банк. На ринку медіа Порошенко володіє «5 каналом» та через третіх осіб — телеканалом «Прямий».

Свій початок корпорація «Рошен» бере із середини 90-х років. Разом зі своїм батьком і братом Петро Порошенко купив за 7 мільйонів доларів Вінницьку кондитерську фабрику та кілька інших кондитерських підприємств. Потім відбулося їхнє об'єднання в групу «Рошен». За часи президентства Порошенко його давні бізнесові партнери обіймають різні керівні державні посади, а контрольовані ними компанії отримують мільярдні держзамовлення, про що стає відомо наприкінці його каденції.

Після програшу на президентських виборах Петро Порошенко обрався до парламенту на чолі своєї політичної партії, яка одразу ж перейшла в опозицію.

Попри значні фінансові статки, у публічному просторі Порошенко усіляко намагається уникати позиціонування себе як заможної людини та олігарха, виключно лише як державотворця. Тому на зустрічі з великим бізнесом, що проводив президент Зеленський для організації боротьби з пандемією коронавірусу, зрозуміло, що Петра Порошенка не було запрошено. Утім, екпрезидент не оминув можливості долучитися до надання фінансової допомоги вітчизняній медичній системі. За оприлюдненими даними Фонду Порошенка, благодійний фонд, корпорація «Рошен» та політична партія «Європейська Солідарність» разом витратили майже 52 млн гривень. Хоч активісти громадського контролю YouControl запевняють, що ця цифра значно завищена.

Взаємини Володимира Зеленського та Петра Порошенка ані на рівні політичному, ані на рівні державотворчому не піддаються іншій характеристиці, як взаємна неприязнь та продовження боротьби. Про що вкотре свідчить тональність випусків новин та ток-шоу, що виходять на підконтрольних Петрові Порошенку телеканалах.

Кум агресора

Важкоатлет українського політикуму Віктор Медведчук повернувся до великої політики за результатами парламентських виборів у 2019 році в складі партії «Опозиційна платформа "За життя"». Попри тривалу роботу на державних посадах Медведчук відомий проросійським та антиукраїнським вектором світогляду.

У 2014 році США навіть ввели персональні санкції проти Віктора Медведчука як проти людини, що загрожує миру, безпеці, стабільності, суверенітету та територіальній цілісності України. Проте це не завадило йому, як стверджують журналісти-розслідувачі, через підставні фірми продавати свої нафтові продукти, вироблені в Росії, до США.

Йому приписують контроль над постачанням дизельного палива з Росії, а також ексклюзивне право на постачання зрідженого газу від російської компанії «Роснєфть». Також йому належить мережа автозаправок Glusco. Його медіаактиви налічують щонайменше три великі телеканали: NewsOne, «112 канал» та ZIK.

Офіційно Віктор Медведчук ніяким бізнесом не володіє. За даними ЗМІ, ймовірно, у 2016-2017 роках Віктор Медведчук переписав свій бізнес на дружину Оксану Марченко. Також вона володіє нафтовим бізнесом у Росії. А їхню єдину спільну з Марченко доньку хрестив Володимир Путін.

Згідно з декларацією Медведчука за 2019 рік, на його банківському рахунку 850 тисяч євро та 1,2 мільйона гривень, у готівці — 210 тисяч доларів. А от у його дружини — 4,1 млн євро в банку та майже 2 млн євро готівкою. Подружжя також володіє численними колекціями антикварних книжок та картин, маєтками та авто.

Минулого літа Володимир Зеленський зробив кілька дуже голосних заяв на адресу Віктора Медведчука. Основні з них полягали в тому, що таким людям, як Медведчук, не можна давати монополізувати медіапростір України.

А друга заява — що президент начебто має інформацію про те, що політична сила Медведчука фінансується з-за кордону, натякаючи на Росію. Тоді Зеленський пообіцяв «гучну історію». «Партія пана Медведчука... Там ще є великі питання, чи це його партія. Чи там це тимчасове об'єднання. І хто вони такі... Є великі питання,

звідки в них гроші на фінансування партії, на фінансування каналів. У нас є відповіді, об'єми кешу, звідки і з якої країни вони все це отримують. І це буде дуже гучна історія, яка дуже погано закінчиться», — заявив тоді президент. Утім, далі справа досі не зрушила. Коли Зеленському зараз нагадують про цю обіцянку, він зазвичай переадресовує її до правоохоронних органів: «Я впевнений, що він дійсно фінансується Російською Федерацією. Але цим мають детально займатися правоохоронні органи».

Сам же Медведчук, попри усю публічну неприязнь до Петра Порошенка, так само неприязню висловлюється і про Володимира Зеленського.

Найбільша проблема олігархату в Україні полягає в тому, що олігархи контролюють не просто багато підприємств у державі, а багато підприємств так званої критичної інфраструктури. Це ставить під удар не лише економіку країни, але й життя та безпеку її громадян.

Держава з олігархами чи без?

Попри вказані факти президент України Володимир Зеленський продовжує наполягати, що співпрацює з українськими олігархами виключно для порятунку економіки держави в часи кризи. Можливо, він дійсно вважає, що такі механізми взаємодії можуть спрацювати на благо розвитку України.

Про це в одному з інтерв'ю навесні сказав перший заступник керівника Офісу президента Сергій Трофімов: «У Зеленського є стосунки й діалог з усіма олігархами, безумовно. Не спілкуватися з такими людьми неможливо. Але я точно розумію, що він керувався інтересами розвитку країни та консолідації сил. Він не формуватиме чийогось капіталу».

Сам же Зеленський під час своєї першої прес-конференції на посаді президента так пояснив свої взаємини з олігархами: «Я не є лобістом їхніх (олігархів – ред.) інтересів, вони не можуть натиснути на мене, щоби поставити ту чи іншу людину на посаду. Мені здається, вони навіть не хочуть чи бояться, чи розуміють, що немає сенсу в тому, щоби мені це пропонувати. Я готовий із ними говорити — з бізнесом, з олігархами — про побудову лікарень, про те, що я можу для них за це зробити. Так, це тільки рівні правила. Усе. Більше нічого. І це і є моя стратегія. Я хочу, щоби вони жили і працювали за законом».

Утім, європейські партнери України не вважають, що президент Зеленський перебуває на правильному шляху. Верховний представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Борель після візиту до України восени виступив зі зверненням, у якому він визнає, що олігархи в країні досі зберігають значний вплив. «Обрання Володимира Зеленського президентом у квітні 2019 року було знаком рішучої готовності українців боротися проти корупції та послабити владу олігархів у країні. Його перші місяці на посаді характеризувалися "турборежимом", коли парламент швидко ухвалював реформи, які довго буксували на місці. Проте, на думку багатьох оглядачів, останнім часом темпи реформ сповільнились, зокрема виконання зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію. Зміна уряду на початку березня та звільнення реформаторів стали тривожними сигналами щодо готовності протистояти корупційним інтересам. Попри це, президент Зеленський продовжує залишатися джерелом надії: громадяни все ще очікують, що він втілить свої обіцянки щодо реформ та змін, з огляду на які він був обраний», — наголосив європейський дипломат.

Очевидно, що найголовніша проблема олігархату в Україні полягає в тому, що олігархи контролюють не просто багато підприємств у державі, а багато підприємств так званої критичної інфраструктури. Це ставить під удар не лише економіку країни, але й життя та безпеку її громадян. Це означає, що найпотужніші олігархи настільки глибоко «вп'ялися» в тіло України, що в разі загрози власному існуванню вони можуть знищити цілі галузі.

Між корупцією та державною зрадою

Ленка Віх, Прага

Чеське політичне життя хитається між дивним союзництвом прем'єр-міністра-олігарха, який знесилює державу своїм паразитуванням на ній та президентом-інтриганом, що віддає перевагу інтересам ворожих до Чехії держав.

Олігархат у Чехії зародився приблизно тоді ж, що й в Україні, і на тих же засадах. Поступово хабарі в конвертах за «правильне» рішення чи «успішно» проведену приватизацію трансформувалися в підтримку партійних бюджетів та відмивання «брудних» грошей. У нульових роках корупція остаточно вкоренилася в найвищій політиці. Але державна система як така почала по-справжньому хитатися лише тоді, коли корупціонери, — а це були не вправні менеджери чи багаті підприємці, а саме корупціонери, — почали скуповувати медіа й активно вступати в політику, найчастіше імітуючи боротьбу з корупцією, яку самі ж створювали й підживлювали. Поступово серйозну проблему почали становити також ті олігархи, які зацікавлені у просуванні інтересів Росії та Китаю, підтримуючи чи керуючи певним прошарком чеських політиків не найнижчого рівня та громадською думкою саме з допомогою ЗМІ, власниками яких вони є, а також із допомогою фейкових наукових інституцій, які створюються на противагу справжнім.

Прямі вибори президента

У 2013 році в політичному житті Чеської Республіки трапилося відразу кілька подій, цілком неприйнятних для розвинутої, демократичної країни. Після того, як у 2012 році було виконано одну із передвиборчих популістських обіцянок — внесено поправки до Конституції і змінено порядок обрання президента, — навесні 2013 року відбулися перші прямі, тобто всенародні, президентські вибори. Політичну кампанію Мілоша Земана, переможця цих виборів, супроводжувало непрозоре фінансування, раніше нечуваний інформаційний обман та, як з'ясувалося згодом, втручання у внутрішню політичну боротьбу іноземних суб'єктів. Варто, мабуть, нагадати, що Чехія є парламентською республікою, тому президента як голову держави раніше обирав парламент. Прямі вибори президента є логічними в інших формах правління, де й повноваження президента значно ширші, ніж у чеського. Але в цьому випадку компетенції не розширилися, зате претензії на них суттєво зросли, оскільки мандат таким чином обраного президента все-таки дозволяє бажати більшого. І скоро стало зрозуміло, що Мілошеві Земану повноважень його попередників недостатньо. І він — часто не зважаючи на рамки Конституції і політичної традиції — почав активно втручатися в роботу виконавчої гілки влади.

Агрополітик

У червні 2013 року агрохолдинг одного з найбагатших чеських підприємців (словака за походженням) Андрея Бабіша придбав медіахолдинг МАФРА. І вже в серпні на парла-

ментських виборах його партія посідає друге місце, а сам Бабіш стає віцепрем'єр-міністром коаліційного уряду. У грудні 2017 року він став прем'єр-міністром і цю посаду займає дотепер. Звичайно, дискусії довкола того, навіщо агрохолдингу медіахолдинг і чи взагалі не мав би ринок ЗМІ бути специфічним і зі специфічними правилами і власниками, точилися. Так само, як обговорювалася неприпустимість того, що віцепрем'єром стала людина, у якої є конфлікт інтересів, адже фірми Бабіша є одними із найбільших отримувачів дотацій у Чеській Республіці, у тому числі і європейських. Усе марно. Політична еліта не витримала цього виклику і здалася. Народ був розчарований старими політиками й бажав нових облич, а Бабіш запропонував йому просте вирішення проблеми: просто почати керувати державою, як фірмою.

У 2017 році Бабіш передає свої підприємства у т.зв. довірчий чи опікунчий траст, але в цьому випадку не йдеться про «сліпий траст», яким користуються політики західних держав і в якому одержувач вигод (тобто Бабіш) не має права втручатись у роботу довірених осіб. Це фонд, у якому довіреними особами є його колишні (і нинішні) близькі співробітники. Уже на початку травня цього року Брюссель повідомив Прагу про потребу вирішити проблему конфлікту інтересів у випадку прем'єр-міністра, фірми якого отримують дотації з ЄС. У середині жовтня Прага отримала наступну реакцію. Європейська комісія не змінила думки і стверджує, що Андрей Бабіш далі впливає — прямо й опосередковано — на діяльність своїх активів у згаданому фонді. Якщо Чехія не вирішить цієї проблеми, Європейська комісія погрожує припинити дотації. Опозиція закликає Бабіша продати свій холдинг, якщо він хоче залишитись у політиці. Як із цього держава, яка вже кілька років обслуговує потреби одного олігарха, викрутиться — невідомо.

Популізм Бабіша працював дуже довго. Йому вдавалося «приватизувати» всі досягнення, включно з досягненнями попередників, а відповідальність за провали перекинути на інших. Цікаво було спостерігати, як підтримка його партії ТАК росла, а рейтинги його коаліційних партнерів невпинно падали. Нещодавні місцеві вибори показали, що одна із найстаріших партій, Чеська партія соціал-демократів, коаліці-

йний партнер партії ТАК, опинилася на межі вступу в парламент. Бабішеві навіть вдалося суттєво знизити рейтинг чеських комуністів, які неформально підтримували його уряд.

Диявольська гра

Але й у Бабіша є свої слабкості. Окрім уже згаданого конфлікту інтересів, його партію і особисто його послаблює незадоволення громадян через проблеми, пов'язані із невдалою боротьбою проти пандемії. Якби вибори до парламенту відбулися саме зараз, то партія ТАК перемогла б, але зниження її рейтингів і рейтингів її партнерів унеможливлює їй створити більшість у парламенті. І тут на сцену виходить президент. Саме він має надати переможцю виборів, а вибори повинні відбутися вже наступного року, можливість сформувати уряд. Уже зараз зрозуміло, що Бабіш не зможе такий уряд сформувати. У такому разі президент для формування уряду мав би залучити лідера тієї партії, яка б змогла створити коаліцію і уряд. Але Мілош Земан в останньому інтерв'ю зізнався, що в нього є «диявольський план» — дати Бабішу можливість ще й удруге створити уряд. Це затягне країну в довготривалу політичну кризу, але Бабіш виграє час. За це президент від прем'єра чогось очікуватиме, принаймні певних поступок.

А що цікавить президента в часи пандемії і економічної кризи?

Як не дивно, але поведінку президента ЧР не змінила навіть пандемія. Те, що від початку свого президентства він продавлює в Чехії інтереси й економічні проєкти Росії і Китаю, ні для кого не є таємницею. Водночас підтримує зв'язки саме з тими олігархами, чиї активи пов'язані із цими двома країнами, які, між іншим, уже роками у відкритих звітах чеської контррозвідки вважаються найбільшою загрозою держбезпеці Чеської Республіки. Президента Земана під час його поїздок у Китай супроводжував чеський мільярдер Петр Келлнер, він надав йому також літак для перельотів, що (не враховуючи Україну й поїздки Володимира Зеленського в Оман) у нормальному світі є абсолютно неприйнятним. Саме фірми Петра Келлнера фінансували фейкові наукові центри для вкидання в чеський інформаційний простір «альтернативної» інформації про Китай як успішної держави без концтаборів і одного з найкращих інвесторів — що, звичайно, аж ніяк не відповідає реальній ситуації. Саме ці «наукові центри» нищать репутацію політиків як національного, так і місцевого рівнів, а також чеських синологів (знавців Китаю, погрожуючи їм судовими процесами й санкціями), які критично ставляться до Китаю. Ну і про війну Мілоша Земана із чеською контррозвідкою також усім відомо. Відомо, що президент тривалий час відмовляється надати звання генерала голові БІС (контррозвідка) і до того ж в останньому, уже згаданому інтерв'ю, Земан повідомив, що його канцелярія збирає на голову БІС компромат. Наразі голову БІС захищає Бабіш. Лише він може відкликати голову розвідки. Але чи довго він буде опиратися волі президента?

КУЛЬТРЕВЮ

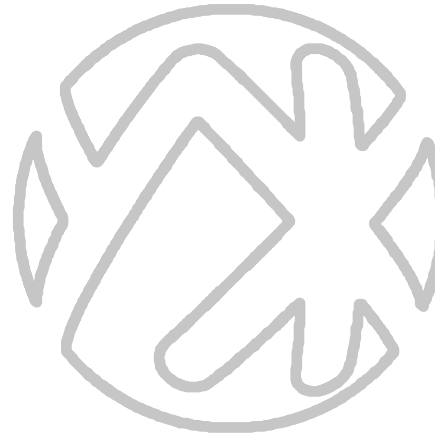

Ринок Шредінґера: культура прибуткова й неприбуткова

Остап Українець

Кожен, хто чув про банан за 120 тисяч доларів, має уявлення про ціноутворення на світовому культурному ринку. Воно неочевидне. Одна абстрактна картина може вартувати дорожче, ніж сукупна інтелектуальна власність усіх українських письменників. І без надзвичайно ґрунтовної освіти — а часто навіть і з нею — годі зрозуміти, що коїться в культурній сфері, за що діячі галузі культури взагалі отримують гроші та чому ця галузь взагалі існує.

Культура неприбуткова. Цю фразу великими літерами слід давати в усі дисклеймери до всіх новин про покупку картини за рекордну суму, бо зовнішнє спостереження за сучасним мистецтвом нагадує помилку вцілілого. Десятки тисяч доларів за графіті, яких і в нашому спальнику повно? Це для багатих, котрі з жиру бісяться. Але більшість усього культурного ринку нерентабельна. Більшість книжок збиткові. Більшість фільмів збиткові. Більшість відеоігор збиткові. Значна частина художників, літераторів і акторів змушені заробляти деінде. Бо культура здебільшого неприбуткова.

Публічна культура починалася з того, що її фінансували правителі. Продовжилася тим, що її фінансували меценати. І ми досі живемо у світі, культурне життя якого тримається на донатах — як меценатських вливаннях, так і міжнародних грантових програмах.

Меценатство і спонсорство не змінилися. Це й досі пряма конвертація капіталу в нематеріальну спадщину. Зрештою, історія власне українських картинних галерей почалася з музею Ханенків, з новіших ітерацій маємо PinchukArtCentre. І якщо розгорнути історію будь-якого музею чи галереї, ми навряд чи знайдемо там художників. Ми знайдемо або державні та церковні еліти, або ж магнатів-колекціонерів. Культура, здається, потребує значно більше, ніж генерує доданої вартості.

Проблема хіба в тому, що ми не можемо виміряти додану вартість культури. Інтелектуальна власність коштує лише стільки, скільки за неї готові платити, а існування ринку — це просто обґрунтовані (не завжди) ціни, які роблять продукт доступним для споживача. Література

тут іще в порівняно виграшному становищі, бо собівартість однієї книжки відносно низька, а пряме тиражування дає змогу вести точні підрахунки. Хоч і тут вузькоспеціалізована чи просто престижна література далеко не завжди може побачити світ без зовнішньої підтримки. Є твори, які неодмінно мусять бути перекладеними, але кількість реальних читачів таких текстів — явно недостатня, щоб оплачувати роботу від перекладача до друкарні. А зазвичай ще і права. Для такого й існують культурні фонди та міжнародні гранти — вони цілять на популяризацію, а не на тиражування. Такі переклади — це форма культурної взаємодії між країнами. А ще, звісно, спосіб збагачувати мову й подальші переклади — нерідко правильний переклад фрагмента залежить від раніших прецедентів перекладу іншого твору.

Красному малярству й кінематографу значно, значно гірше. І найлегше, звісно, зрозуміти претензії до кіно — воно в Україні й так доволі нещасне, а тут іще держава виділяє купу грошей на неприбуткові картини.

Окрім того, що касові збори дуже умовно корелюють із художньою вартістю фільму, їм у нас іще й нізвідки взятись. Складні біографічні драми виходять на екрани тому, що це престижно, а не тому, що вони мітять у блокбастери. Так, у США, де ринок на кілька порядків більший лише за охопленням, картини справді відбиваються в прокаті. Але частіше ні. У всьому світі — частіше ні. Кінематограф як мистецтво — це спосіб показати власний погляд для всього світу. Ось його фундаментальна цінність. Здатність генерувати прибуток приходить лише з популяризацією самого мистецтва.

Культура, хоч має ринкові еманації, не належить до речей, які ми продаємо й купуємо. Культура — це те, що природним чином утворюється в суспільстві та формує його, навіть якщо особисто ми не знаємо про автора X чи фільм N. Тому мистецька цінність визначається не здатністю стати хітом тут і зараз, а здатністю залишитися цікавим навіть через декілька епох.

Невідрефлексовано – 2020: чому українські фільми на кінофестивалях уникають теми олігархату?

Юрій Самусенко, Київ

Світовий кінематограф завжди цікавився темою олігархів, адже в цьому слові ховається щось утаємничене, заборонене для тих, хто до цієї групи людей не належить. На пострадянському просторі олігархи міцно асоціюються з великим капіталом та бізнесом (телеканали, футбольні команди, нафтовидобувні компанії). Контроль та можновладдя деколи дозволяють плутати олігархат із клептократією — владою крадіїв. Це зрозуміло бодай через те, що народ не вірить олігархам, і поняття, відповідно, набуло негативної конотації.

Зовсім інша ситуація складається, наприклад, у США, де багатії зі своїм впливом та фінансами запускають у виробництво потужні проєкти. Зрештою, про сучасників знімають лише документальні стрічки. Та найвідоміший фільм про олігарха та медіамагната все-таки належить саме американцям — «Громадянин Кейн» Орсона Веллса. Сценарист Герман Манкевич створив універсальну історію про самотність, у якій наділив головного героя впізнаваними рисами втраченого дитинства. Тим самим він приземлив його до нижчого соціального класу, показуючи, що багаті теж плачуть.

Український кінематограф відрефлексовує історію олігархів значно повільніше й не так сміливо, як хотілося б. Одним із найупізнаваніших проєктів останніх років було «Скажене весілля – 2», де головний антагоніст — наречений Юрій. Він одружується із донькою головного героя та заразом планує побудувати бізнес-центр на місці музею у Яблунівці. Основний конфлікт полягає в пошуках порозуміння між батьком та зятем, якого вони, звісно ж, досягають. У цьому образі олігарха немає гострих кутів, але це поки що найпомітніше зображення впливового багатія в українському кіно.

Наразі завершилися зйомки «18-річного олігарха» — чотирисерійного проєкту студії «Квартал 95». У серіалі старий олігарх передає доньці свої статки після того, як дізнається про проблеми зі здоров'ям. Але та живе в глухому селі, і в батька є місяць, щоби дізнатися про дочку якомога більше — а він ніколи її не бачив і щиро хоче подружитися. Ще один конфлікт

поколінь, який чудово вписується в рамки «телемила». Тож тема не позбавлена висвітлення. Утім, помітна тенденція її уникнення у фестивальному кіно.

У березні 2020 року кінотеатри зачинили двері через пандемію та локдаун. Організатори кінофестивалів в Україні викручувалися, як і всюди у світі, але, на відміну від Канн, не вибрали стратегії повного закриття. DocuDays UA та ОМКФ перейшли в онлайн-формат. «Молодість» дозволила собі потягнути й онлайн, й офлайн. Натомість KISFF ризикнув провести покази суто в кіно й зібрав аншлаг при «карантинній посадці». Він став першим фестивалем, який відкрився цього року під час поширення Covid-19. Якщо заглянути в українські конкурси цих фестивалів, за темами тут є дещо знайоме та близьке.

Національний конкурс DocuDays UA розділився на три напрями: урбаністику («Не хвилюйся, двері відчиняться», «Будинок»), війна поряд («Земля блакитна, ніби апельсин», «War note») та паломництво («Зарваниця»). Короткий метр обмежився статичними спостереженнями («Колообіг» та «Понеділок п'ятниці»). Здавалося б, документальний напрям дозволить зазирнути в олігархічні порядки, але цьогоріч фестиваль документального кіно про права людини лише формально дотримується свого напряму. Це фестиваль про людей, тому неминуче він і про їхні права. Пояснити, чому тут немає стрічок про олігархів, можна легко: будь-яке кіно про можновладця стає частиною його рекламної кампанії. Інакше авторам фільму просто не вдасться випустити кіно у світ. Якщо режисер не має доступу до «тіла» олігарха, стрічка ризикує наповнитися домислами, легендами та міфами. Такий жанр часто трапляється на телебаченні з приміткою «Життя дивовижних людей». На фестивалях відбірники піклуються про якість та оригінальність контенту, тож на подібні картини там навряд чи натрапиш.

Схожа ситуація із кінофестивалями «Молодість» та ОМКФ. Конкурс «Молодості» вкотре обмежується лише показом короткого метра, у якому студенти й уже зрілі кінематографісти багато романтизують («Ми більше ніколи не заблукаємо разом»), вправляються в оригінальних прийомах («На шляху назад»), іноді вдаються до відвертого відеоарту («Зонг»). У програмі можна знайти й соціально значуще кіно (надміру іро-

нічне «Життя лінивого бєздєльника» та надміру неіронічне — «Потвора»). Режисери жонглюють обридлими стереотипами й намагаються впізнати вже давно впізнаване. Складається враження, що український кінематограф на кінофестивалях намацує власний пульс, вдало його знаходить і заспокоюється, мовляв, знімаємо про те, що знаємо. Водночас відверто ризикованих та провокативних проєктів цьогоріч на кінофестивалі ніхто не побачив.

Надією на щось нове мусив потішити ОМКФ, але дива не трапилося. «Атлантида» Валентина Васяновича перейшла в міжнародну програму, щоби створити умови для конкуренції в національному конкурсі. Щоправда, за головну нагороду змагалися знову не фільми про сильних цього світу: анімація «Віктор_Робот», документальні «Бєс», «Не все буде добре», «Поміж кадрами» та ігрові «Урсус», «Родина» та «Мій милий дім». Попри фантастичні сюжети, часові рамки та строкаті задуми кожен із фільмів описує дійсність, у якій соціальна нерівність існує, але її дах повністю примарний. Це фільми про виживання в системі традицій, порядків, законів і залежностей. Зрозуміло, що неможливо об'єднати їх в один котлован смислів, але серед них немає контраверсійних проєктів, які досліджують невідоме. У програмі короткого метра подібна ситуація. Якщо у фільмі й наявна несправедливість, вона з'являється від кармічних обставин і травм, з яких народжується конфлікт. Знамення — ще один частий гість у стрічках українських режисерів, адже осмислити долю українського народу без нього видається недоречним.

Одним із найамбітніших проєктів може стати хіба що ігровий фільм про адвоката Віктора Януковича. Продюсер Володимир Яценко досі не запустив його у виробництво. Стрічка потребує сценариста, який вміє працювати із судовими драмами. Це й може бути той самий проєкт про невідоме в житті олігархату, заборонене і, відповідно, цікаве. В українських реаліях зйомки такого кіно — неодмінний ризик, адже політична ситуація може повернутися геть іншим боком. Учорашні покидьки стають героями й навпаки. На цьому дуалізмі будується політична система — і мусив би триматися ентузіазм кінематографістів досліджувати її. Однак усі спроби показати дійсність, де бракує однієї зі складових (можновладців), досі недосяжні. Можливо, для фільму про олігарха просто потрібен час на осмислення, аналіз, пошук чогось більшого, ніж банальна самотність, на яку страждають люди з вищого світу. Коли український глядач насититься зображенням у дзеркалі, настане час для нових облич. І кінофестивальний світ України стане першим, хто задовольнить цю потребу. Залишилося лише дочекатися, коли ж і режисери з продюсерами відчують у собі відвагу досліджувати незвідане.

Музей Голодомору: державно-приватне партнерство

Ірина Плехова, Київ

Щорічний стрес для керівників державних і приватних культурних інституцій чітко окреслений у часі: жовтень і листопад — два місяці палких дискусій щодо необхідності виділення бюджетних коштів на культурні індустрії, два місяці відкритих листів, петицій, круглих столів, часом навіть публічних маніфестацій… І все тому, що з року в рік Мінфін подає проєкти бюджету без урахування реальних потреб на культуру.

Цей процес в Україні, на жаль, циклічний і безвідносний до кольорів старої-оновленої-нової влади. Цей процес вказує на все ще поверхове розуміння в кабінетах «владних фінансистів» принципу фінансування культури, і щоразу міністрам культури доводиться обстоювати право відновити урізані бюджети.

Гарячий листопад

2020 рік, за об'єктивних причин (світова пандемія, локдаун), для культурних інституцій і загалом для індустрій став точкою неповернення в докарантинну епоху і фактичною перевіркою на зрілість. Листопад 2020 року видається надзвичайно гарячим періодом: зламають не один спис, щоби відстояти бюджети профільних інституцій Міністерства культури та інформаційної політики, які нині реалізовують програми підтримки для державного і приватного сектору, щоби від-

новити або запустити будівництва, реконструкції об'єктів національної спадщини, щоб утримати на плаву національні театри, бібліотеки, музеї, філармонії… Мабуть, баталії відбуватимуться не лише у профільних комітетах Верховної Ради України, а й у сесійній залі під час обговорення й голосування. Чи вдасться цьогоріч уникнути сутичок під стінами парламенту? Сподіваюся, що так. А пересвідчитися в наших прогнозах можна буде вже найближчим часом.

І все ж, попри всі нинішні виклики й циклічні щорічні блукання колами, період локдауну до певної міри перевірив нас на стійкість до непередбачуваних ситуацій і водночас на спроможність кардинально змінювати формати роботи. І мова тут не про офлайн- чи онлайн-події. Це швидше питання самоорганізації процесів, пошуку додаткових ресурсів для власної присутності на ринку, актуалізації громади до взаємопідтримки.

Музей Голодомору

Одне із найактуальніших питань, що за останні роки виразно артикулюється серед менеджерів культури, є питання державно-приватного партнерства в системі культурних індустрій. Зрушення, що відбулися в системі інституціоналізації, а передусім із появою Українського культурного фонду, доволі чітко окреслили необхідність нового формату співпраці держави та приватного сектору. Якщо раніше запит представників культурних індустрій здебільшого зосереджувався на необхідності прийняття закону про меценатство, то нині, навіть в умовах його нестачі, пошук різних форматів співпраці відпрацьовується інституціями. Краудфандинг, фандрейзингові кампанії, спонсорські пакети для представників бізнесу — усе це поступово стає частиною повсякденних завдань для менеджерів

культурних інституцій державного та недержавного секторів.

2016 року Україна повернулася до будівництва другої черги меморіального комплексу пам'яті жертв Голодомору — власне Музею Голодомору. Це була відповідь на запит українського суспільства та низку звернень Громадського комітету з ушанування пам'яті жертв Голодомору-геноциду 1932–1933 років і Світового Конгресу Українців до президента України та уряду. Адже у 2008 році було споруджено та відкрито Залу пам'яті та впорядковано паркову частину, які стали Першою чергою майбутнього меморіального комплексу. Проте будівництво цілісного комплексу Музею Голодомору через політичну складову було відкладено на невизначений час.

Постанова Кабінету Міністрів України №754 «Питання підготовки будівництва другої черги Національного музею "Меморіал жертв Голодомору"» 26 жовтня 2016 року декларувала початок процесу підготовки будівництва ІІ черги Музею Голодомору. Відповідно до постанови було створено Організаційний комітет із питань підготовки будівництва. І вже 3 квітня 2018 року тодішній прем'єр-міністр України Володимир Гройсман заклав капсулу будівництва.

Саме в цей час Організаційний комітет із питань підготовки будівництва ІІ черги виступив з ініціативою, щоби створення цілісного музейного комплексу Музею Голодомору відбувалося на умовах партнерства між урядом України, який фінансує спорудження власне будівлі музею, та доброчинцями, чиї внески призначені для створення та втілення експозиції і внутрішнього облаштування музею.

24 листопада 2018 року, у день вшанування 85-х роковин Голодомору та в День пам'яті жертв Голодомору, відбулася публічна презентація архітектурного проєкту музею. Це чи не перший в історії незалежної України прецедент, коли до роботи над архітектурним проєктом, завдяки задекларованому державно-приватному партнерству, вдалося долучити одного з лідерів європейського ринку — компанію Nizio Design International (Варшава, Польща), що працювала із групою архітекторів українського бюро «Проєктні системи ЛТД» (Київ, Україна).

Зазначимо, що 2017 року на етапі ескізного проєкту запропоноване архітектурне рішення Музею Голодомору отримало позитивну оцінку консультативного органу Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Перший музейний проєкт в Україні, до якого залучені лідери світового музейного проєктування

Повернімося до питання втілення проєкту Музею Голодомору в рамках державно-приватного партнерства. Після задекларованого формату співпраці держави та доброчинців з ініціативи Світового Конгресу Українців, Всеукраїнської правозахисної організації «Меморіал» імені Василя Стуса та Громадського комітету з ушанування пам'яті жертв Голодомору-геноциду 1932–1933 років було створено Міжнародний благодійний фонд розвитку Меморіалу жертв Голодомору. Його метою є здійснення фандрейзингової кампанії як в Україні, так і за кордоном задля створення і втілення проєкту основної експозиції музею, облаштування внутрішнього простору Музею Голодомору і, що надзвичайно важливо, — для започаткування ендавмент-фонду для Музею Голодомору, який у майбутньому гарантуватиме сталий поступальний розвиток музейного комплексу.

Фактично, це перший випадок в історії України, коли на етапі будівництва недержавний сектор виступає патроном і гарантом громадської підтримки нової інституції і стає партнером державної ініціативи не просто на етапі публічної декларації про свою участь у розбудові інституції, а на етапі початкової організації виробничих процесів.

Завдяки цьому новий музейний комплекс здобув унікальний шанс — не лише звести нові стіни, а й одержати внутрішні концептуальні простори. До речі, проєкт експозиції музею буде створений на основі наукової концепції, розробленої українськими та зарубіжними науковцями й музеологами, зокрема науковцями музею та Інституту дослідження Голодомору. А от власне розробка проєкту експозиції, технічне втілення й авторський нагляд над цим втіленням реалізовуватиметься міжнародним консорціумом за участі провідних світових компаній Haley Sharpe Design (Канада – Велика

Британія) та Nizio Design International (Польща). Фактично, це перший музейний проєкт в Україні, до якого залучені лідери світового музейного проєктування.

Зерна правди

Пересічного українського громадянина вартість проєкту — лише приватної частини його втілення — може шокувати. Адже загалом для втілення основної експозиції необхідно зібрати близько 60 млн. у.о. Здавалося б, час економічних перипетій, соціальних потрясінь і водночас політичних ризиків не надто сприятливий для пошуку доброчинців. Проте в Україні ідеального часу, мабуть, не буде ніколи. Тож навіть перші добродійники проєкту — а це компанії «Фармак», «Миронівський хлібопродукт», «Івано-Франківськ-цемент», корпорація «ДК Житлобуд», компанія «Артеріум» та багато інших — усе ж таки зголосилися на довготривалу підтримку творення Музею Голодомору.

Проте ризики відтермінування участі в проєкті великого бізнесу досить високі. Як і високий ризик декларації державних намірів про видатки на будівництво в межах наступного року. Що робити в цій ситуації? Найперше, побачити можливість консолідації суспільства не лише на рівні вже відпрацьованих у світі й Україні інструментів фандрейзингових кампаній та лобіювань проєкту в стінах Верховної Ради України (під час обговорення та прийняття Державного бюджету на 2021 рік), а на рівні актуалізації питання національної

Це перший випадок в історії України, коли на етапі будівництва недержавний сектор виступає патроном і гарантом громадської підтримки нової інституції і стає партнером державної ініціативи не просто на етапі публічної декларації про свою участь у розбудові інституції, а на етапі початкової організації виробничих процесів.

Цей складний 2020 рік ніби сам підказує нову модель взаємодії: неважливо, які маємо ресурси, неважливо, наскільки ми публічні чи медійні. Важлива лише інтенція діяти у спільному колі однодумців і творити довкола себе ці кола.

пам'яті, родинної історії, творення спільного простору взаємопідтримки та відповідальності, нового фокусу сприйняття національної трагедії — через призму солідарності й утвердження в суспільстві цінностей свободи й гідності. Цей складний 2020 рік ніби сам підказує нову модель взаємодії: неважливо, які маємо ресурси, неважливо, наскільки ми публічні чи медійні. Важлива лише інтенція діяти у спільному колі однодумців і творити довкола себе ці кола.

А отже, рік 2020-й, напередодні Дня пам'яті жертв Голодомору (цьогоріч — 28 листопада), для команди Фонду буде окресленим новим проєктом — краудфандинговою платформою «Зерна правди», через яку кожна особа може зробити онлайн символічний доброчинний внесок, який водночас відкриватиме одне ім'я жертви з оцифрованого Мартирологу, складеного у 2008–2010 роках у рамках проєкту «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні». Філософія платформи при цьому зосереджена не на питанні приватних доброчинних внесків, а на символічному вшануванні жертв геноциду, на відновленні пам'яті про кожне людське життя, знищене Голодомором 1932–1933 років і на об'єднанні української спільноти в усьому світі.

Катя Тейлор:

«Культура має заробляти й бути життєздатною»

Спілкувалася **Богдана Неборак**
Фото: **Елена Зублевич, Олександра Железнова**

Катя Тейлор — кураторка, керівниця культурних проєктів, експертка сучасного мистецтва. Закінчила коледж Christie's Education, працювала з UNICEF, UN Women Ukraine, Yorkshire Sculpture Park. Катя — засновниця та директорка агенції Port.Agency, яка займається проєктами на стику бізнесу й мистецтва. Агенція була відповідальною за запуск першого публічного парку сучасної скульптури в Україні — PARK3020.

Серед останніх проєктів, над якими ви працювали — мистецька інституція PARK3020, зосереджена на сучасній скульптурі. Чим вас приваблює робота зі скульптурою й публічними просторами?

Я займаюся скульптурою останні 10 років, мені дуже подобається інтеграція мистецтва в публічний простір та його взаємодія з глядачем. Це зовсім інше сприйняття, ніж скульптура в музеї чи галереї. Як глядач ти не надто можеш взаємодіяти із білими стінами в музеї, а в місті ти можеш спостерігати оточення, людей і процеси навколо твору мистецтва. Коли скульптура не просто стоїть для того, щоби було красиво, але художник створює site-specific object — мистецтво, що спеціально призначене для певного простору, починається зовсім інший тип взаємодії. Це цікавий досвід для глядача, який починає по-новому сприймати своє місто через мистецтво.

Я вперше поставила собі це питання саме на скульптурному фестивалі в Києві у 2012 році — і всі наступні роки мала нагоду досліджувати значення скульптури для міста. У моєї агенції був цікавий проєкт із «Моршинською», коли компанія робила голосування за улюблену тварину з «Червоної книги України». Тоді перемогла рись, і в результаті ми влаштували конкурс і створили для міста Моршин скульптуру рисі — з нею працював художник Петро Гронський. Такий твір демонструє екологічну ідею, з іншого боку, це просто класний мистецький об'єкт.

Розкажіть більше про PARK3020. Як задумувався проєкт і що встигли зробити?

PARK3020 — це багаторічний діалог про функції схожого простору на основі ідеї підприємця Ігоря Кривецького. Він замислив такий скульптурний парк 5 років тому і звернувся до мене, аби зрозуміти, чи його ідею можливо втілити в Україні. До того я займалася скульптурним фестивалем у Києві, це був величезний проєкт. Тоді ж я вперше приїхала до «Едем Резорту», щоби побачити територію і зрозуміти, чи можливо там щось зробити. Коли ідея парку стала наближатися до втілення — я окреслила межі, у яких це мало би відбутися. Адже ти не можеш просто обрати художників, поставити скульптури й назвати це парком. Ми провели конкурс з міжнародним експертним журі, отримали понад 150 заявок з усього світу й відібрали 10 художників. Ці митці приїхали на тижневу резиденцію й запропонували свої ескізи. І вже з цих ескізів ми відтворили скульптури, які ви зараз бачите в PARK3020.

У чому інституційність парку? Якими є тяглість та стратегія подібних проєктів?

Інституція передбачає, що ти не лише показуєш скульптуру, а й розмовляєш про неї в різних аспектах. Ти можеш займатися мистецькою освітою, культурним обміном, зрощенням компетенцій. Нашим партнером є Йоркширський скульптурний парк у Великій Британії, він існує вже понад 40 років, ми спираємося на його досвід. Коли ми замислювали парк, то одразу пропонували програму — безумовно, її змінила пандемія. Також ми обирали експертну й наглядову ради для того, щоби колегіально планувати роботу інституції. Зараз ми не зовсім розуміємо, що можемо реалізувати з програми, адже ковід її заморозив. Тому ми думаємо про те, як удоступнити програму в онлайні і зробити її дієвою.

Для мене PARK3020 — амбітний проєкт, але я не є ні його директором, ні куратором. Ми розпочали проєкт — і ніби відправили його в космос. У цьому проєкті я — проєктна менеджерка, яка працює на замовлення. Я займаюся менеджментом процесів — і наразі моїм завданням був запуск парку. Зараз ми продовжуємо його консультувати та давати рекомендації. Це унікальний досвід, бо я могла би мати більший вплив, якби була всередині всіх процесів. З іншого боку, я розумію, що це завершений проєкт і не все я можу відрегулювати. Моя головна робота — давати працездатні поради, але не втручатися в процеси.

Нині PARK3020 відкрито й кожен може туди приїхати, у ньому діє перша виставка з понад 20 скульптур. Невдовзі почнеться другий етап із розбудови локальної інфраструктури та побудова галерей.

Навколо мистецьких подій постійними є дискусії про фінансування та співпрацю з бізнесом. Де в культурному проєкті пролягає межа між «можна співпрацювати» й «не можна»?

Для того, щоби відбувалися великі проєкти, вам так чи так потрібні кошти. Ви можете бути відірвані від землі як митець, але для кожного

Для того, щоби відбувалися великі проєкти, вам так чи так потрібні кошти. Ви можете бути відірвані від землі як митець, але для кожного великого проєкту потребуватимете фінансування. Сотні років художники працюють із меценатами. Раніше замовником була королівська сім'я чи церква, певні зміни настали з появого вільного ринку, коли увімкнувся бізнес. Цьому бізнесові — меценатам та філантропам, людям, які розуміють цінність мистецтва, є важливою можливість підтримати. Це соціальна відповідальність бізнесу, адже підтримка мистецтва приносить користь суспільству. Це органічні речі.

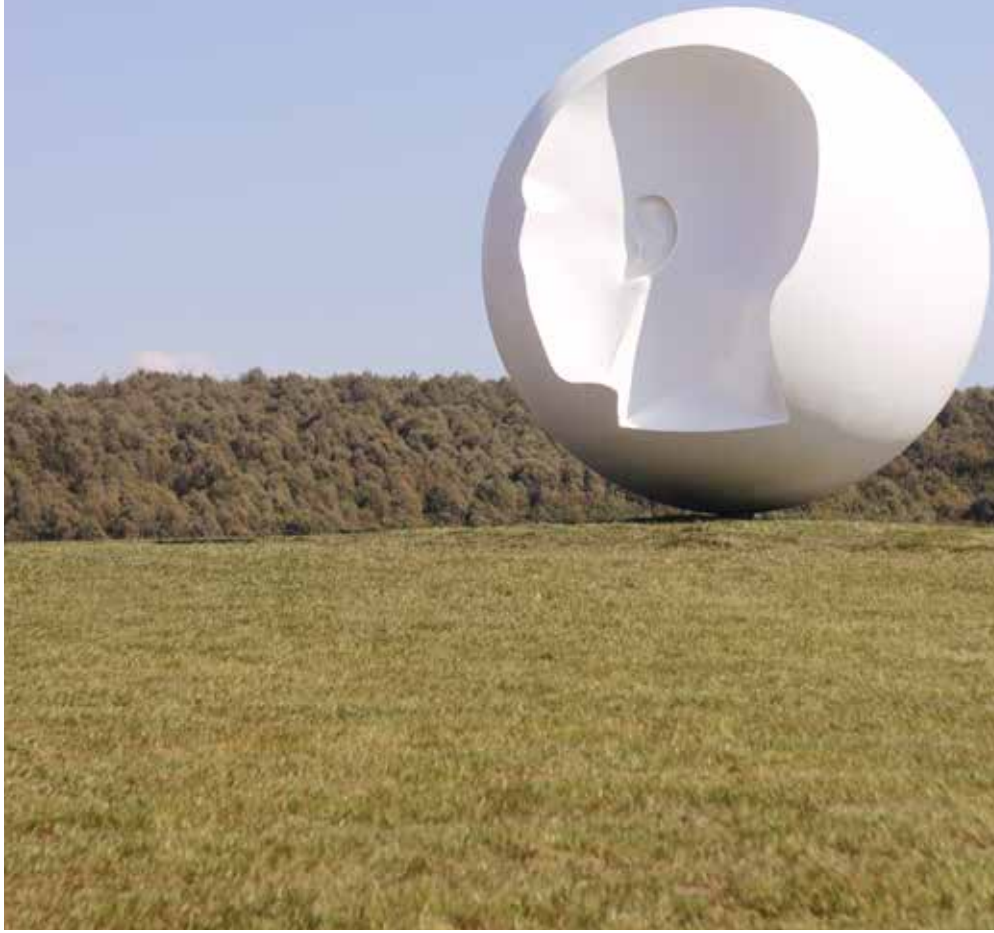

великого проєкту потребуватимете фінансування. Сотні років художники працюють із меценатами. Раніше замовником була королівська сім'я чи церква, певні зміни настали з появого вільного ринку, коли увімкнувся бізнес. Цьому бізнесові — меценатам та філантропам, людям, які розуміють цінність мистецтва, є важливою можливість підтримати. Це соціальна відповідальність бізнесу, адже підтримка мистецтва приносить користь суспільству. Це органічні речі. Якщо ми всі підтримуватимемо те, що нас збагачує, навколо буде більше красивих та цікавих речей, а якість нашого життя зросте. Це певні абстракції, але все більше організацій готові в них інвестувати, бо бачать у них цінність і сенс.

Як ви пояснюєте, коли пропонуєте підтримати проєкт, що це зрощує якість життя? Як переконувати український бізнес інвестувати також у культуру, коли можна у сфери, які називають терміновішими — медицина, освіта, інфраструктура?

Бізнес зазвичай приходить із пропозиціями сам, коли дорастає до того рівня усвідомлення, за якого йому потрібна не лише реклама продукту. Це усвідомлення того, що мистецтво стане додатковою вартістю до бренду і продукту. Я говорила про «Моршинську» — компанія розвиває лояльність мешканців міста Моршин до себе, саме тому для них було логічним поставити скульптуру саме там, а не в Києві. Кожен бізнес має завдання, які він може вирішувати з допомогою мистецтва.

Скажімо, мистецтво може підсилити випуск нового продукту на ринок. Так ми працювали із брендом Motorolla, це давня компанія з понад сторічною історією. З їхнім аудіообладнанням Армстронґ здійснив перший політ на місяць — усе це ми розповідали у виставці для Motorolla.

Як гадаєте, чому таким важливим є ціннісний аспект у контексті фінансування культури?

Усі остерігаються «брудних» грошей. Не можна сказати, що існує єдине правило, яке підкаже вам, як працювати. Ви щоразу дивитеся на людину чи на бренд і думаєте: «Чи варто мені долучатися до цього? Те, що я роблю, настільки важливо, щоби я взяла ці гроші?». У мене було чимало проєктів, від яких я відмовилася, коли розуміла, що мій ресурс буде використано й це не дасть мені професійного результату. З PARK3020 було інакше, бо я розуміла цінність того, що ми робитимемо. Щоразу, коли ти вв'язуєшся в подібний проєкт, ти спілкуєшся з людьми, що приймають рішення. І ти одразу розумієш: виникає персональний контакт і довіра, чи ні. У моїй історії були люди, після першої зустрічі з якими я розуміла, що нам не по дорозі. Це щоразу приватний випадок.

В Україні ми знаємо, яким чином зароблялися гроші, а в Європі — встигли забути, бо це старі гроші з минулого чи позаминулого століття. Але це теж неідеальна історія — згадаймо індустріальну революцію і те, як використовували людську працю, якими донедавна були соціальні норми.

Додана вартість від проєкту, вибудуваного у співпраці між бізнесом та культурним сектором — фактично, тренування демократичної системи «стримувань і противаг», оскільки досить різним людям потрібно домовлятися щодо бажаного результату. Чи це на практиці так і працює?

Діалог справді є, але як це стається за демократії, він не завжди виводить туди, куди б хотілося конкретно вам. Коли ви отримуєте грант, то маєте чіткі домовленості й у момент отримання грошей ідете за чітким планом. Це непогано, бо ви одразу знаєте результат, якого прагнете, водночас це складно, адже все слід спланувати заздалегідь. У великому проєкті спланувати все неможливо. Коли ви працюєте з великою компанією, у вас сто разів на день мінятимуться правила, цілі й результати, а ви сидітимете на шпагаті між бажаним результатом та тими завданнями, які щоденно отримуватимете. Відверто, працювати з бізнесом важче, ніж із грантами. Але в Україні я не уявляю, як би ми отримали грант на продакшн скульптур для PARK3020 — це надто дорого, але можливо з бізнесом. Насправді ти міряєш кожен проєкт і вирішуєш — можеш піти з ним на грант чи шукатимеш партнера.

Якою має бути збалансована модель фінансування культури? Побутує думка, що держава має долучатися у ті моменти, коли бізнес не здатен вирішити певні завдання. Але культура не є типовим бізнесом — де лежить розум-

на межа втручання та фінансування?
Мають існувати різні моделі фінансування, аби в тебе була певна пластичність у тому, які проєкти ти можеш реалізовувати. Український культурний фонд (УКФ) зараз має дуже класні програми, але є і певні обмеження. Скажімо, ти не можеш продавати книжку, видану за підтримки УКФ — відтак для подібного проєкту краще шукати бізнес-партнера. Добрим прикладом є Одеський кінофестиваль, який поєднує гранти, меценатську підтримку та бізнес-партнерства. Лише гібридна модель допоможе реалізувати великий проєкт.

Чи маєте ви досвід співпраці з державою?
Так, я працювала з УКФ, Адміністрацією президента, також з іноземними державними структурами на кшталт Французького інституту. Це дійсно трохи бюрократична система, проте вона дуже структурована. Неукраїнські державні організації — це чудовий приклад саме побудови структури та відкритості процесів у ній, яких у нас наразі немає. До речі, я завжди мала значно менший результат, коли йшла з власними проєктами до когось, ніж коли до мене приходили з пропозиціями. Це не означає, що я не раджу надсилати свої презентації чи ходити на зустрічі — дуже важливо вивчити запит цікавих вам організацій. Адже коли ви цього не знаєте, вони не розумітимуть, навіщо їм витрачати гроші на ваші проєкти.

Що зараз є більшою потребою української культури — додаткові можливості фінансування чи життєздатні ідеї?
Ідей вистачає, для хорошої ідеї треба не так багато. А ось реалізувати ідею — складно, це передбачає купу рутинних некреативних процесів. Гадаю, у нас є дві проблеми. Перша полягає в тому, що ми досить ліниві. Друга — ми не вміємо заробляти на культурі. Ми вважаємо, що всі нам мають щось давати — гроші чи підтримку. Але успішні західні моделі будь-якої країни показують, що культура має заробляти й бути життєздатною. Проєкти мусять мати певний фінансовий складник, який може повертати гроші. Це не лише квитки — це про фінансові моделі, які ми не вміємо будувати. Тому ми маємо величезну кількість державних неефективних інституцій, які отримують річні бюджети й не

мають мотивації робити сучасну культуру та приваблювати глядачів. Державна підтримка — це добро і зло одночасно.

Зараз ми існуємо в екосистемі, де відсутній фінансовий складник. Ми у Port.agency робимо «Гіпермаркет культури» — онлайн-платформу для українських креативних інституцій, які хочуть продавати свої послуги онлайн. Там є освітня програма, на якій Саша Ковальчук, директорка з розвитку Одеського художнього музею, розповідає про фінансовий складник. І вона говорить таку цікаву річ: потрібно піднімати ціни на квитки та екскурсії. У них це спричинилося до парадоксального наслідку: щойно музей підняв ціни, до них почали ходити більше людей. Люди мають платити гроші за якісний контент, інакше він не з'являтиметься.

РЕЦЕНЗІЇ

Сліпі зони наших ідентичностей

Олександр Михед. Я змішаю твою кров із вугіллям. Зрозуміти український Схід. — Наш формат, 2020. — 368 с.

Віднайти себе у своїй країні — головоломка, рішення якої так потрібне сучасному українському суспільству. Чи здатні ми рефлексувати нові травми, чи пов'язані вони із нашим минулим і як це впливає на комплексне відчуття кожного з нас тут і зараз — про це в новій книжці українського письменника Олександра Михеда «Я змішаю твою кров із вугіллям. Зрозуміти український Схід».

У 2016 році письменник і куратор мистецьких проєктів Олександр Михед був одним з учасників програми «Метаміcто: Схід», яка шукала коди міст українського Сходу та створювала артоб'єкти. Збірка статей та есеїв «Трансформації українського сходу» гарно описує суть і смисли, якими керувалися організатори. Особисті ж підсумки та рефлексії Михеда від участі в проєкті сформувалися в нонфікшн «Я змішаю твою кров із вугіллям», що акумулює його письменницьку, кураторську й дослідницьку практики в текст, який сам він називає найкращим за свою кар'єру.

Після виходу на книжку обрушився шквал водночас критики й захоплення від читачів. Критичні відгуки були пов'язані насамперед із претензіями щодо методи, за якою автор досліджує український Схід: він підкреслює стереотипи навколо регіону, говорить із позиції далекого «іншого» та «чужого», тим самим проводячи лінію між «тут» (всією Україною) і «там» (прифронтовими містечками). Та книжка передовсім не про абстрактні конструкції і відчужені висновки, а про Схід через призму авторського досвіду перебування там. Про особистий спосіб Михеда присвоїти Схід собі і своїй ідентичності українця: разом із війною, радянськими топонімами та долями людей, що там мешкають. Місцями спрощено та узагальнено, але відчуваючи потрібну межу. І така оптика одразу прирівнює між собою автора та читача в бажанні піти глибше за поверхневі знання і банальне сприйняття реалій сучасного українського Сходу.

Автор не соромиться власних, інколи стереотипних, знань про Луганщину й Донеччину. Він вводить до тексту місцевих «персонажів», що ніби змальовані з карикатурних образів «східняків», якими наповнені голови середньостатистичних українців. І ти до кінця не впевнений, чи справді Михед зустрічався з ними, чи то він скористався твоєю читацькою слабкістю, щоби підловити і вколоти за таку упередженість. Тому дуже резонує, коли читаєш слова реальних людей: місцевих жителів, активістів чи культурних діячів-музейників. Слова про війну та розпач, про радянське, про занепад і минулу славу, про вугілля, тяжку працю та політику. У кожного свій голос і своя правда, яку вони обстоюють і якою не готові поступитися.

Червоною ниткою в наративі проходить чуйний авторський аналіз доль окремих особистостей. На прикладі фотографа Марка Залізняка та його творчості читач пізнає сутність іншого Сходу, невідомого більшості українцям. Абсурдним є те, що, найімовірніше, кожен хоч раз бачив кореспондентські кадри Залізняка, зроблені ним під час радянського розкуркулення селян у 1930-х роках, але мало хто чув ім'я цього «східняка», а тим більше, досліджував його життя. Розповідаючи приватну історію фотографа, Михед показує масштаб людини щодо системи та глибину наших історичних травм. Знайомство із постаттю Залізняка, його фотографіями, архівами та щоденниками стають опорою для письменника в заповненні власних сліпих зон історії країни. Це умовний вузлик, що назавжди пов'язує український Схід з авторською, а відтепер і читачевою, пам'яттю.

Текст підсилюють інтерв'ю із відомими людьми культури, що народилися та формувалися на Сході України: Володимиром Рафєєнком, Ігорем Козловським, Алевтиною Кахідзе, Романом Мініним, Сергієм Жаданом та Оленою Стяжкіною. Під час розмов із ними Олександр Михед намагається деконструювати на дрібніші частини те, з чого складається так званий «міф українського Сходу»: «Якби ми хотіли насправді щось дізнатися, нам би довелося почати з руйнування міфу». Ніби під мікроскопом, сторінка за сторінкою розглядаємо, як радянська машина вибудувала стійкі міфологеми, наповнюючи ними простори міст та їхню культуру — «неминуча стадія дослідження, коли минуле стає інструментом опису теперішнього».

Насправді це книжка не лише про Схід. А і про те, наскільки всі ми, усвідомлено чи ні, травмовані радянським минулим. «Я змішаю твою кров із вугіллям» не про відмінності між певними регіонами чи українцями, що там мешкають. Вона — навпаки — про наші спільні проблеми, про те, що робимо вибір, не мислячи; що забуваємо про війну; що не знаємо нашої історії та як вкорінитися в ній; що лінуємось і відтворюємо стереотипи, замість знання. Але вона і про мрії, у яких «травма — проговорена, злочини — зафіксовані, винуваті — покарані».

Олена Юрчук

Маловідомі та невідомі вірші Лишеги

Олег Лишега. Розлоге дерево. — Львів: ЛА Піраміда, 2020.

Можливо, це головна поетична новинка 2020 року. Ідеться про появу в Літературній агенції «Піраміда» книжки маловідомих і невідомих віршів Олега Лишеги «Розлоге дерево». Маленьке чудо — що поет, чиє земне життя, на превеликий жаль, скінчилося, може прийти до нас із новими текстами.

Збірку уклав Тарас Пастух. Як можна зрозуміти з його післямови, основу склали тексти з архіву, наданого сестрою поета, Лілією Лишегою, ще кілька віршів надіслав поет Вано Крюґер і один — письменник і видавець Василь Ґабор.

Поміж справді «нехрестоматійними» поезіями Олега Лишеги, щоправда, часом із подивом натрапляєш на знайомі рядки. Наприклад:

Це наша зима,
Наші слова,
Наші дерева,
Наша зима.. (…)

Іншим разом на мить здається, що впізнав знамениті слова — «ніколи, ніколи не сумуватиму / зовсім як дерево низенько над водою», але придивляєшся і розумієш, що це варіація або відгомін. Як пояснює в передмові упорядник, Лишега часто «вирощував» з одного «коре-

ня»-образу чи рядка різні вірші, і до «Розлогого дерева» саме ввійшло декілька альтернативних «сестер» більш знаних поезій.

«Розлоге дерево» не формує якоїсь відмінної версії естетики, тематики чи філософії Лишеги. Ні, перед нами той самий Олег Лишега, один із найсамобутніших, найсамодостатніших українських поетів. Тож книжка підійде і для давніх прихильниць із прихильниками, і для тих, хто лише хоче познайомитись.

Тексти «Розлогого дерева» грайливі та заразом глибоко метафізичні. Таке поєднання витворює особливу напругу й магнетизм. Дрібниця, жарт, курйозний випадок (на кшталт загубленої шапки) тут раптом виростає до екзистенційних і міфологічних масштабів. А миттєве видіння трансформується в ефектну сюрреалістичну картину:

(…) Бо вночі якось у вікні
Я почув, як у місячнім світлі
Сміється дівчина,
Гуляючи по нічній Лаврі..
І хлопець висадив її собі на плечі..
Вони підійшли до шовковиці,
Вона зіп'ялась і довгою шиєю
Пірнула у самі ягоди
І раптово змовкла..
Що той хлопець відчував там, внизу?..
Мовчки він виринув з-під дерева
І поплив далі крізь арки
До залитої місяцем дзвіниці,
Високий, з розчепіреними руками
Літній привид..
Мене завжди дивувало,
Як ти міг ходити аж до самих холодів
Взутим на босу ногу?.. (…)

Згадана самобутність і самодостатність Олега Лишеги — це насамперед оригінальність його поетичного висловлювання. У «Розлогому дереві» чимало нагод відчути особливість поета, до прикладу, своєрідну трохи дитинну свіжість і зворушливість формулювань. Але це не «мудрий інфантилізм» фольклорного, «варварського» чи автодидактичного характеру, що давав часом цікаві зразки, приміром, у літературі шістдесятників. У Лишеги за «дивацтвами», смисловими стрибками, замилуваністю та незамуленістю бачення важко не зауважити бекґраунду, цілих полиць контекстів, алюзій і стилізацій (де в чому тут, до речі, допоможуть коментарі від Тараса Пастуха, іноді несподівано очевидні, як-от у випадку пояснень про те, що таке Києво-Печерська лавра — важко все ж таки уявити читача або читачку «Розлогого дерева», які не знають про цей об'єкт).

Ще одна особливість письма Лишеги, виразна й у «Розлогому дереві», — розлогість і багатослівність, яка в парадоксальний спосіб дає «на виході» відчуття повітряності, легкості, допасованості. Особливо це дивно, якщо врахувати любов Лишеги до мотивів східноазійської літератури, традиційно вельми лапідарної. Що ж, ця таємниця поета нагадує мені слова іншого поета, з того ж покоління, але з іншого середовища, Василя Голобородька, який в одному з інтерв'ю висловився приблизно так: лаконізм може бути свідченням того, що людині просто нічого сказати.

У віршах із «Розлогого дерева» Олег Лишега продемонстрував також і те, як можна оригінально писати на теми, визнані багатьма за вичерпані та заяложені. Звісно, насамперед це тексти, позначені мотивами особливого зв'язку з природою (але також і з краєвидом, містом, селом, важливими будівлями й вулицями тощо). Часто — статично-медитативного:

Прямо в центрі біля Хрещатика
Посеред вулиці впало здорове дерево,
Перший сніг завжди був набагато легший..
Не ходять тролейбуси.. усі розгублені..
І як тепер бути з бездомними кішками,
собаками..

Лавра завалена снігом по самі бані..
Бачив сороку —
Вчепившись кігтями за стіну,
Виколупувала щось між цеглинами..
Мабуть, осине гніздо.. («Рання зима»).

А в інших випадках — відчутно динамічнішого, як-от у вірші, що в ньому ліричний герой привчається їсти «з рук» птаха на шовковиці:

(…) Аж поки не зрозумів,
Що то не він був голодний, а я,
І треба чекати на повільну
Заюшену, з його уст
Свіжу розкльовану ягоду..
Він навчив мене їсти
Лише з його уст.. (…)

Яскравість і хвацьке багатство поезії Олега Лишеги у збірці «Розлоге дерево» ефектно контрастує з монохромною тривожною експресією використаних в оформленні книжки (власне, оформлював Андрій Кісь) гравюри художниці Людмили Лободи, створених у 1980-ті роки. А загальний стиль видання, його формат, папір, колір роблять книжку такою, що, здається, її особливо приємно повільно й задумано читати.

Олег Коцарев, Буча

Сотворіння світу Тараса Прохаська, або Розмови за сусіднім столиком

Тетяна Терен. Сотворіння світу. Сім днів із Тарасом Прохаськом. — Pabulum, 2020. — 376 с.

Уявіть собі, що ви маєте цілих сім днів для спілкування з письменником, життя і тексти якого вас надихають — про що би ви з ним говорили? Як би побудували розмову? Які чинники під час вашого спілкування були би для вас важливими?

Українська журналістка та кураторка літературних проєктів Тетяна Терен мала таку нагоду: провела тиждень в Івано-Франківську в компанії письменника Тараса Прохаська й, у підсумку, повезла із собою до Києва сорок записаних годин мудрості та розмов, які стали книжкою «Сотворіння світу. Сім днів із Тарасом Прохаськом». Ця книжка — чергове підтвердження майстерності Тетяни вести діалог і у буденних розмовах віднаходити важливе. З ким би вона не спілкувалась: чи то з легендарною Адою Роговцевою в книжці «Прості речі», чи то з більшістю знакових письменників у серії книжок «RECвізити», їй вдається передати справжність кожного й особливий стиль викладу їхніх думок.

Тетяна Терен у своїх інтерв'ю вже давно вийшла за межі традиційних форматів: година часу, список підготовлених питань і лаконічні відповіді. Щоби дослідити багатогранні особистості, вона експериментує. Щоби розмова, а далі книжка, вийшла цілісною та глибокою, Тетяна з Тарасом врахували найменші дрібниці і просять читачів на них зважати: час та місце розмови, погоду, чи в компанії співрозмовників присутній Лука (Тарасів син), чи шумить місто, вони сидять поруч чи один навпроти одного. Усі ці нюанси спонукають читачів до активної присутності в розмові: потрібно потрудитися, щоби опинитися в контексті та відчути атмосферу. І от ви вже не пасивний читач, а творите атмосферу бесіди й відшуковуєте додаткові сенси в словах разом із героями.

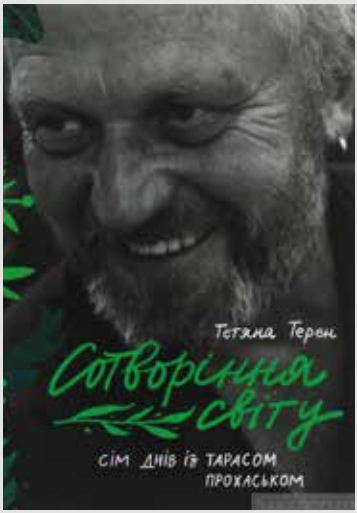

Хто мав нагоду спілкуватися з Тарасом, чи хоча би слухати записи його програм на радіо, знають, яким важливим є стиль його говоріння, паузи та наголоси, плин мови. Зовсім по-іншо-

му «звучить» текст, який він читає, додається купа смислів, яких раніше не помічалося. Читаючи розмову Тетяни й Тараса, ця важлива деталь втрачається, про що нас відразу попереджає інтерв'юєрка, тож доводиться відтворювати в пам'яті голос Прохаська й наповнювати ним друкований текст.

Крім уваги до зовнішніх чинників інтерв'ю, Тетяна Терен пропонує амбітну концепцію побудови розмови — орієнтуватися на Творця та Його Акт Творення Світу. Такий багатогранний підхід дав змогу уникнути банальностей та кліше стандартних бесід, з'явився ключ, який не тільки змусив спробувати збагнути задуми Бога, а й усвідомити та переосмислити себе на різних етапах життя. Щиро кажучи, ці пошуки здійснив не тільки Тарас як головний герой книжки, а й сама Тетяна, яка йшла крізь хащі пам'яті разом із ним.

Прохаську пише мало й повільно, його тексти не прочитаєте за ніч, адже цю його мудрість потрібно осягнути та відчути. І чим більше говорять Тетяна з Тарасом, тим краще розумієте, що передувало і вплинуло на письменника, а потім вклалося в його тексти. Наприклад, дитяче бажання стати лісником, врешті біологом, дитяча закритість від світу, робота барменом, дитинство в Делятині серед природи й гір, складна родинна історія — сформували його філософію споглядання, уважність про природи та її змін, тяжіння до простоти, вміння слухати «життя» і лаконічно говорити про важливе. «Усе не випадково, усе з усім пов'язано», — говорить Прохаську й у це дійсно віриться.

Одним зі знакових видається розділ про творчість, якому було присвячено четвертий день. Прохаську розповідає, кого він читає і якими текстами надихається. «Література — це спроба близькості, контакту. Вона дуже зручна, бо не залежить від відстаней і часової віддаленості», — говорить Тарас. Справедливе твердження, яке розкриває одну з функцій літератури: попри зовнішні обставини доносити думку та знання кожному. Стиль свого письма він характеризує так: «Я завжди був за лаконізм, навіть лапідарність. Мені здається нецікавим роз'яснювати, розговорювати забагато». Справді, Прохаську не написав товстелезних романів, його тексти разом можна помістити в один том, проте змістовно вони охоплюють персональний всесвіт. Письменник вважає, що він написав усе своє «обов'язкове», те, що дуже хотів, але те, що мріяв, залишилося ненаписаним.

Та й загалом не зрозуміло, що в Прохаська «цікавіше» (якщо можна використати таке досить банальне слово) — твори чи розмови-розмірковування про життя? Ймовірно, що це невіддільні речі, які складають Тарасову творчість.

Щоби розшифрувати розмови, Тетяні Терен довелося витратити майже рік; щоби проговорити важливе, Тарасу довелося викурити надцять пачок сигарет (він багато курить, коли говорить); щоби прочитати книжку, читачам знадобиться тиждень; щоби осягнути Прохаськову мудрість, можливо, не вистачить життя. А 365 сторінок від видавництва Pabulum — непогана можливість розпочати.

Надійка Вовк

Магічний реалізм Донбасу

Петро Яценко. Магнетизм / Петро Яценко. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. — 288 с.

За львівським письменником Петром Яценком поціновувачі сучукрліту встигли скучити — востаннє він тішив вибагливих українських читачів романом «Нечуй. Немов. Небач» ще 2017-го, а позаторік став першим лауреатом Премії міста літератури ЮНЕСКО. На початку весни 2020-го у «Видавництві Старого Лева» вийшов його свіженький роман «Магнетизм». І тут ми стикнулися із незрозумілою ситуацією: попри те, що книжку номіновано на премію «Книга року ВВС», знайти в інтернеті повноцінну рецензію на неї неможливо. Де-не-де трапляються інтерв'ю Яценка чи згадки про книжку на сайтах видавництв, однак професійних відгуків — зась. Що це — наслідок карантину чи низька оцінка роману? Відповідь не така однозначна, але спробуємо розібратися.

«Магнетизм» — це книжка, яка вводить читачів в оману. Перші кілька сторінок відповідають ознакам реалістичного роману: типовий головний персонаж, конкретна історична

епоха (літо 2014-го) та ситуація (у цьому контексті — війна на Сході України), типовий бекґраунд (батьки поїхали на заробітки, чоловік працює на ринку), типовий сценарій розвитку подій (вимушена втеча до столиці з окупованого Донецька), проблеми та послідовне їх (не) вирішення. Центральним персонажем тексту є Марія Гайка («Це був час епохального мульта “Чіп і Дейл” — і прізвисько мишки, яка вміла все лагодити, причепилося до неї так само міцно, як чіплялися ложки й виделки»), яка разом із подругою Танею та її сином втікає до Києва

з окупованого Донбасу. Гайка є особливою: до дівчини з легкістю чіпляється кухонне причандалля, вона демонструє магнетичні здібності перед однокурсниками і друзями, усі захоплено роззявляють рота й фотографують її. Але Гайчин магнетизм насправді виходить далеко за межі металевих предметів — він укорінений на глибшому рівні, на рівні її прив’язаності до міста. Тут якраз ідеально пасує метафора «залізної руки города», бо саме вона постійно притягує дівчину назад, у Донецьк. Одного разу Гайка таки повертається. Але тут обійдімося без спойлерів.

Далі всього в одному абзаці Петро Яценко руйнує надії, що попереду — реалістичний роман про війну на Сході (окрема подяка автору за те, що, поряд із небагатьма іншими письменниками, пробує «воскресити» актуальність теми російсько-української війни в сучукрліті): Гайка дізнається історію снаряду, що влучив у квартиру старої бабці, просто притулившись до нього долонею. І ми розуміємо: окрім магнетизму, Яценко додаватиме до тексту магії. Ба більше, згодом на нас чекатиме втілення «Гри престолів» по-українськи в суміші зі стімпанковими фестивалями, християнськими алюзіями, антиінструкцією з виховання дітей та химерними фрагментами в стилі Лавкрафта. Непоганий мікс, чи не так?

Переповідати сюжетну лінію немає сенсу не лише задля уникнення спойлерів, а й щоби не зіпсувати загальне враження від роману. Бо воно передусім має формуватися на метафорах, які закладає автор, та запитаннях, на які він прагне відповісти. І з останнім, чесно кажучи, Яценко затягує майже до кінця. Упродовж першої половини книжки ми думатимемо, яким чином ця детективно-пригодницька історія поєднується із тим, «як у дивовижний спосіб пов’язані люди й міста: вони притягуються і відштовхуються, можуть із легкістю знищити одні одних, а можуть дати одні одним життя». Спочатку Марія втікає з Донецька, обриваючи шанс продовжити життя там, далі пробує осісти в столиці — і Київ входить у неї глибокою і темною, ніби кров, водою. Потім нові пригоди, Гайка втікає до селища — Глевахи, що під Києвом (і знову місто програє). За кілька сторінок вона опиняється в Одесі, потім ще раз у Донецьку, а нам так і хочеться прокричати автору: «Гей, спинися! Коли нарешті дівчина обере місто, якому дасть життя? І хто кого має знищити?».

Упродовж другої половини книжки читач може здивуватися через надмір фентезі, якого й не очікував, читаючи анотацію. Адже те, що спочатку видавалося розповіддю про війну на Сході зі вкрапленням магнетичних здібностей Гайки, перетворюється на битву драконів із «Гри престолів», а головна героїня цілком серйозно розмірковує над тим, чи можна завагітніти від будинку, з яким вона спілкується через металеві поручні. Оце автор закрутив! А як же конкретні відповіді на запитання? І де власне запитання? Ось тут і настає момент, коли кожен відшукає для себе аспект, який бентежить найбільше: хтось міркуватиме над тим, що робити з Донбасом, хтось думатиме про альтернатив-

ний варіант розвитку сценарію війни, а третій повторюватиме слова з присвяти: «Чому ви не захистили своє місто?». І, правду кажучи, інколи правильно поставлені запитання є набагато важливішими, ніж відповіді на них. Принаймні так складається із романом «Магнетизм» Петра Яценка, який точно розчарує всіх, хто очікує конкретних відповідей. Натомість спробує достукатися до інших — тих, хто боїться осмислювати та проговорювати війну на Сході України. А їх, на жаль, багато.

Галина Сафроньєва, Львів

„Український журнал“ www.ukrzurnal.eu
Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині; № 1–2 (138), 2020, рік п’ятнадцятий
Видано у Празі; подано до друку 30 жовтня; видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz

Редколегія: Петро Андрусечко (головний редактор); Прага – Ленка Віх (керівник проекту), Яна Прокоп’юк, Богдан Копчак, Інна Біланин; Київ – Юлія Кропив’янська, Настасія Євдокимова; Познань – Катерина Шестакова; коректор: Надія Іздрик; верстка: Ондра Гулеш; дистрибютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР. За достовірність викладених фактів відповідає автор статті. Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову. Реєстрація: MK ČR E 16026; ISSN 1802-5862